

K O N J U N K T U R A   U N   P R I V Ā T S A I M N I E Ī B A ,

DIPLOMA DARBS .

Latvijas Universitātē,
Novembrī, 1929.g.

stud.oec.Jāzeps Dombrovskis
matr. 3824.

Satura rādītājs.KONJUNKTURA UN PRIVĀTSAIMNIECĪBA,
=====

I.	<u>Konjunkturas jēdziens:</u>	
	1) no abstrakti-deduktīvā viedokļa.....	lpp. 1.
	2) no empiriski-statistiskā viedokļa....	" 4.
II.	<u>Konjunkturas cikli un periodi.....</u>	" 6.
III.	<u>Normalā jēdziens saimniecības mācībā</u>	
	<u>sakarā ar konjunkturas problēmu .....</u>	" 10.
IV.	<u>Krīzu teorijas.....</u>	" 24.
	1) vecākās krīzu teorijas	" 27.
	2) jaunākās krīzu teorijas	" 30.
	3) empiriski-statistiskais virziens	" 38.
V.	<u>Konjunkturas pētīšana.</u>	
	1) statistiski-matematiskie konjunkturas	
	pētīšanas pirmsākumi.....	" 41.
	2) konjunkturas pētīšanas instituti.....	" 44.
	3) konjunkturas barometri	" 52.
	a) generalindekss.	
	b) vairākkurvu barometrs,	
	c) Vācijas konjunkturas pētīšanas	
	instituta barometrs.	

VI. Konjunktura un privātsaimniecība.

- 1) Konjunkturas ciklu sadalījums no
privātsaimnieciskā viedokļa..... lpp. 56.
  - a) depresija,
  - b) uzplaukums,
  - c) krīzes.
- 2) Kapitāla tirgus iedarbība un no-
zīme privātsaimnieciskā konjunkturā,.. " 60.
- 3) Konjunkturas privātsaimnieciskā
uztveršana..... " 67.
- 4) Uzņēmumu vadība un konjunktura..... " 71.
  - a) uzņēmumu vadības iespāids uz
konjunkturu
  - b) konjunktura un dažādie uzņēmumu
tīpi
  - c) kredīta politika
  - d) iepirkšanas politika
  - e) cenu kustība
  - f) "Dumping" politika.
- 5) Karteļu un trestu nozīme konjunkturas
svārstībās..... " 88.

VII.	<u>Valsts un sabiedrības loma privātsaimnieciskās konjunkturas iespaidošanā</u>	lpp. 96.
	1) Centralo emisijas banku loma konjunkturas regulēšanā	..... " 98.
	2) Rūpniecības protekcionisms	..... " 103.
VIII.	<u>Noslēgums un tēzes</u>	..... " 110.
	Literatūras norāde	..... " 119.

K O N J U N K T U R A
U N
P R I V A T S A I M N I E C Ī B A .

I. KONJUNKTURAS JĒDZIENS.

1. Konjunkturas jēdziens no abstrakti-deduktīvā viedokļa.

Jēdziens "Konjunktura" ir viens no visvairāk debatētiem ekonomiskās zinātnēs. Pēc būtības šis jēdziens tirdznieciskā pasaulē ir visiem vairāk vai mazāk skaidrs; turpretim jēdziena eksaktā definīcija, ietveršana noteiktos rāmjos, vēl arvien ir svārstīga.

Astronomisks termiņš sākumā ("conjunctio"), tas 17.g.s. gūst identisku nozīmi ar "lietu stāvokli, laikmeta apstākļiem vispār". Vēlāk "konjunktura" arvien vairāk kļūst par tirdzniecisku termiņu tajā izpratnē, kāda tam piekrit pašlaik.

Kā Röpke uzsver ^{1/}, konjunkturas jēdziena astronomiskais pirmsākums ir visai zīmīgs; ja konjunkturu salīdzinātu ar astronomiskiem notikumiem, t.i. ar kosmiskas dabas norisēm, kas nav cilvēku iespaidojamas, tad tas ļoti labi raksturo konjunkturas pirmo elementu - nespēju iespaidot vai aprēķināt jēdzienā ietilpstošās sabiedriskās attiecības un sakarības. No šī viedokļa vedās pie konjunkturas definēšanas pirmie konjunkturas dogmatiķi - Lassals, A.Schäffle un Adolfs Vagners.

Pievedīsim Vagnera konjunkturas definīciju ²⁾ : "Zem konjunkturas jāsaprot tehnisko, ekonomisko, sociālo un

1/ W.Röpke - Die Konjunktur. 3.lpp.

2/A.Wagner - Grundlegung der politischen Ökonomie. 3.Aufl. 387.lpp.

tiesisko notikumu kopība, kas līdznoteic, vai konkrētos gadījumos - vienīgi noteic, uz darba dalījumu un privāto īpašumu dibinātā saimniecībā preču ražošanu, to pieprasījumu un apgrozību - tā tad preču vērtību, it īpaši maiņas vērtību un cenu, pie tam parasti pilnīgi, vai vismaz dominējošā kārtā neatkarīgi no saimnieciskā subjekta gribas un rīcības, tā tad arī neatkarīgi no indivīdiem (darba) izdevumiem zināmas preces zināmai kvalitātei un vairumam".

Šī definīcija ļoti labi raksturo pirmo konjunkturas vēsturisku "liktenīgo" konjunkturas uztveri, t.i. konjunkturas ierindošanu vienā plāksnē ar nenovēršamām dabas katastrofām un kosmiskiem notikumiem.

Šī uztvēre tomēr ātri vien izsauca pamatotu protestu. Zinātnei nācās grūti atzīt, ka svarīgas saimniecisko dzīvi iespaidojošas parādības stāv ārpus kontroles, ārpus katra iespaidojuma. Socialpolitiskais elements Vagnera un viņa domu biedru definīcijās aizmigloja problēmu. Konjunkturas aprēķināšanas un iespaidošanas neiespējamība ir svarīgs faktors konjunkturas jēdzienā, bet vēl lielākā mērā te krīt svarā tās sabiedriskās cēloņu sakarības un attiecības, kas padotas abiem iepriekš minētiem atribūtiem.

Philippovičs^{1/} raksturo konjunkturu, izejot tikai no šiem atribūtiem, ļoti vienkārši; viņš uzskata, ka šo jēdzienu

1/ Philippowitsch - Grundriss der politischen Ökonomie, 1919, I Bd. lpp. 227.

izsmel "ārējie, no ražotāja gribas neatkarīgie iepirkšanas vai pārdošanas noteikumi (modes maiņas, kari, krīzes, muitas un taml.)".

Šai uztverei nākās gan grūti pievienoties.

Nespēja iespaidot, vai aprēķināt - tie būtu divi konjunkturu raksturojošie elementi. No tiem dabīgi izriet trešais - mūžīgā maiņa.

Bet kas tieši padots šai neaprēķinamai un neiespaidojamai maiņai, to jau nākās grūtāki precizēt. Tirgonis gan atbild uz šo jautājumu samērā vienkārši: tirgus stāvoklis. Bet ko tad nozīmē "tirgus stāvoklis"? Tas nozīmē vienīgi piedāvājumu un pieprasījumu savstarpējo proporcionalitāti. Konjunktura tā tad būtu lielā mērā neaprēķināma un neiespaidojama, kā arī pastāvīgi mainošās, piedāvājumu un pieprasījumu proporcionalitāte tirgū vispār, vai konkrēti.

Pēc Röpkes, ar to tomēr neizbeidzās konjunkturas jēdziena saturs. Tajā konstatējams arī stiprs individuāls saimnieciskais rentabilitātes moments. Konjunkturas mācības vēsture pietiekoši skaidri rāda, ka pieprasījumu pārsvars pār piedāvājumiem ne vienmēr izdevīgs ražotājam. Tā, 1899.gadā Vācijā iestājās vispārējs bezdarbs taisni lielu pieprasījumu dēļ; ogļu trūkums, kas bija iestājies vairoto rūpniecības pieprasījumu dēļ, spieda daudzas

fabrikas ierobežot produkciju, un atlaist strādniekus. Tas vien jau rāda, ka konjunkturas jēdzienā blakus tirgus stāvoklim jāietilpina arī privātsaimniecību prosperitāte.

Izlietojot visus šos faktorus, Röpke nāk pie sekošas konjunkturas definīcijas: ^{1/} "Konjunktura ir mūžīgi svārstīgā, augstā mērā neapreķināmā un neiespajdojamā pieprasījumu un piedāvājumu attiecība kādā tirgū. Šī attiecība savā novērtējumā atkarīga no tā, vai tā izpaužas cenu un apgrozības apmēru noteiktā atsevišķo saimniecību rentabilitātē, vai ne".

Tāds būtu konjunkturas jēdziena teoretiskais definējums. Privātsaimniecībā konjunkturas jēdziens pēdējā laikā definēts arī vienkāršāki.

2. Konjunkturas jēdziens no empiriski-statistiskā viedokļa.

Dr. J. F. Šārs ^{2/} savā "Handelsbetriebslehre" raksturo jēdzienu "Konjunktura" apmērām šādi: "Privātā saimniecība, kā arī saimnieciskā dzīve vispār, viegli salīdzināma ar organismu, kurā iedarbojās neskaitāmi spēki, kas šo organismu nevien uztur, bet arī pastāvīgi izveido, atjauno, pārveido. Atsevišķie spēki stāv cēloņa un iedarbības attiecībās; visiem spēkiem paraleli iedarbojoties, rodas zināms stāvoklis, ko varam apzīmēt par konjunkturu". Līdzīgi konjunkturas jēdzienu definē arī profesors

1/ W. Röpke - Die Konjunktur - lpp. 9.

2/ Dr. J. F. Schär - Handelsbetriebslehre - Leipzig. 1923. 433. lpp.

Dr. E. Vagemans^{1/}, teikdams, ka vārds "konjunktura" nozīmē acumirkliģo, pastāvīgi mainošos, atsevišķo saimnieciskās dzīves parādību savstarpējo attiecību, kāda tā izvirzās saimniecības attīstības gaitā.

Konjunkturas zinātne tā tad ir mācība par saimnieciskās dzīves mainīgiem notikumiem un pēdējo likumīgo sakarību".

Abi pēdējie definējumi raksturīgi ar to, ka apziņāti atteicas no "neaprēķināmā" un "neiespaidojamā" elementa pastrīpošanas, bet gan, kā to vēl atzīmēsīm vēlāk, pielaiž diezgan plašā mērā i konjunkturas prognozi, i iespēju to iespaidot. Šie definējumi pieder pie empiriski-statistiskās skolas, kuŗa ir pretēja teoretiskai skolai, kas pielaiž empiriskās metodes labākā gadījumā tikai kā līdzekli teoriju apstiprināšanai.

Tā kā abi minētie novirzieni pēdējā laikā attīstās vienlīdz stipri, tad mūsu temats būs apskatams, izejot paraleli no abiem šiem viedokļiem.

1/ Prof. Dr. E. Wagemann - Kreislauf und Konjunktur der Wirtschaft, Leipzig, 1927.
6. lpp.

II. KONJUNKTURAS CIKLI UN PERIODI.

Izejot no augstāk pievestiem konjunkturas definējumiem, jānāk pie slēdziena, ka saimnieciskā dzīve, kā tāda, nav stabils jēdziens, bet ir padota mūžīgām svārstībām. Daudzie un dažādie spēki, kas šeit iedarbojās, ievirzās dažādos grupējumos, kas savstarpēji apkarojās un iespaido i tautsaimniecības, i privatsaimniecības acumirkligo stāvokli.

Līdzīgi jūrai, saimnieciskā dzīve te met straujus viļņus, te ir pilnīgi rāma. Tapat, kā jūras viļņus sabango vēji un vētras, saimnieciskās dzīves līmeni iespaido cenu kustība precei, darbam un kapitalam. Šo cenu kustību pētīšana, registrēšana un prognoze ir konjunkturas pētīšanas galvenais uzdevums. Ar to arī mazliet ierobežojās vispārējais konjunkturas jēdziens: pēc būtības konjunktura ir visu saimnieciskā organismā iedarbojušos spēku kopdarbība, kas atstāj iespaidu uz cenu kustību preču, darba un kapitāla tirgos.

Lai ķertot pie konjunkturas pētīšanas, jāiziet no zināma pieņemtā līdzsvara stāvokļa starp produkciju un patēriņu. Saimniecība tiecās pēc pasaules preču krājumu un pasaules patēriņu līdzsvarošanas. No otras puses - tiklab produkcijā, kā patēriņā piemīt tieksmes šo līdz-

svaru pārkāpt. Šīs tieksmes dabīgi noved pie teoretiski pieņemtā līdzsvara stāvokļa traucēšanas, resp. pie pārmaiņām konjunkturā. Konjunkturas svārstības, resp. pārmaiņas, tomēr nevar turpināties neierobežoti vienā vai otrā virzienā; to noliedz jau minētā dabīgā produkcijas un patēriņa līdzsvarošanās tieksme.

Tā tad: no vienas puses produkcija un patēriņš abi cenšas pēc līdzsvara pārkāpšanas, bet no otras puses - starp abiem šiem faktoriem pastāv zināmas saites, kas spiež tos vienmēr un vienmēr atgriezties līdzsvara stāvoklī. Ar to konjunktura kļūst itkā viļņveidīga; tās svārstības pielīdzināmas pendeļa stāvoklim, pieņemot līdzsvara stāvokli, kā nekustīgo centru.

Kā īsti izpaužās šīs konjunkturas svārstības?

Produkcija var dot patēriņam pārāk daudz, vai arī pārāk maz preču. Dabīgi, ka ^{pār}produkcija ved pie ražojumu cenu krišanās, kā atkal nepietiekoša produkcija izsauks ražojumu cenu celšanos. Tāpat arī patēriņš nav konstants lielums; atkarībā no saimniecisko dzīvi iespaidošiem spēkiem, tas var ierobežoties, vai arī strauji pieaugt. Praksē vienmēr produkcijas pārmērības nozīmēs tikpat labi patēriņa sašaurināšanos, vai otrādi, atkarībā no tā, vai mēs spriežam no ražotāja, vai patērētāja viedokļa, t.i. pārprodukcija līdzinās patēriņa sašaurināšanai.

Mēs konstatējam, ka konjunktura ir mūžīgas pārmaiņas, mūžīgas svārstības tirgū. Bet konjunkturas norises pareizai izpratnei nepietiek ar šo konstatējumu.

Šārs pielīdzina konjunkturu pendeļa sitieniem; no svāra tagad konstatēt, kādā ritmā šie sitieni notiek.

Röpke^{1/} atzīst šo ritma konstatēšanu par svarīgāko konjunkturas pētīšanas elementu. Teorija dod visādus iedalījumus. Samuels Loyds iedala konjunkturas ciklu desmit stādijās^{2/} : quiscence, in provement, grosing konfidence, prosperity, excitement, overtrading, convulsions, pressure, stagnation, distress, ending again in quiscence, kas nozīmē: miers, uzlabošanās, augošā uzticība, labklājība, uzbudināts stāvoklis, pārpirkšanās, konvulsijas, spiediens, stagnācija, posts, atkal pāriešana uz mieru.

No otras puses, daudzi teoretiķi atzīst tikai divus periodus ciklā - uzplaukumu un depresiju, uzskatot krīzi par samērā mazsvarīgu attīstības fāzi, kas ietilpst depresijā, un ne vienmēr kalpo par savienojošo locekli, starp uzplaukuma un depresijas laikmetiem. Šis dalījums tomēr uzskatams lielā mērā par nepilnīgu. Pat ja pievienotos augstāk pievestai krīzes mazsvarīguma motivācijai, atliek neievērots tas indifferences, resp. stagnācijas stāvoklis, kas savieno depresiju ar uzplaukumu ("akutā baisse", pēc Sombarta, pretēji "kroniskai baissei" - depresijai, kā tādai).

1/ W.Röpke - Die Konjunktur, lpp.11.

2/ cit.pēc E.v.Bergmann - Geschichte d.Nationalökonomischen Krisentheorien, Stuttgart, 1895, lpp.192.

Röpke tādēļ ieteic trīs pakāpes konjunkturas ciklā un proti: depresiju, uzplaukumu, reakciju. Pēdējais posms Röpkes definējumā ir pēc būtības identisks ar krīzes jēdzienu, kā to saprot citi tautsaimnieki. Tādēļ arī Röpkes dalījumu var atvietot ar vairāk parasto: d e p r e s i j a , u z p l a u k u m s , k r ī z e .

III. "NORMALĀ" JĒDZIENS SAIMNIECĪBAS MĀCĪBĀ SAKARĀ ===== AR KONJUNKTURAS PROBLĒMU, =====

No augšminētā dalījuma izvirzās jautājums, kāds no konjunkturas cikla periodiem uzskatams par normalo stāvokli.

Pēc Röpkes, atbildi sniedz pats konstatējums, ka saimnieciskās dzīves notikumu mainīgā rindā vienīgais pastāvīgais elements ir svārstība. Ir daudzas teorijas, kas mēģina atzīt par normalu stāvokli vienu vai otru no konjunkturas cikla posmiem.

Sīki šo problēmu analizē Dr.phil.N.Pinkuss savā darbā "Das Problem des Normalen in der Nationalökonomie", mēģinādams uzstādīt zināmu "normalitātes" jēdzienu konjunkturas norisē, resp. izvirzīdams par šādu normalitāti teoretiski konstatējamo caurmēru konjunkturas ciklā.

Dr.phil.Pinkuss 1/ saka: "Netrūkst līdzekļu, lai konstatētu atsevišķās saimniecības nozarēs paraleli iestājusās lielās svārstības. Jāatturās tomēr pie šo svārstību definēšanas no jebkāda sprieduma, kā arī nedrīkst sev pārāk atvieglot svārstību statistisko uztveri, jo, ja svārstības uzskata par kaut ko anormalu, un ja uz atsevišķās saimniecības nozarēs iegūtu dātu pamata

1/ Dr.phil.N.Pinkus - Das Problem des Normalen in der Nationalökonomie.
 Leipzig, 1906, lpp. 275, un sek.

grib taisīt pārsteidzīgus slēdzienus, tad rodās pilnīgi juceklīgs definīcijas tīkls. Tad jāpiekrīt Sombarta slēdzienam, ka jēdziens "krīze" ir pārāk nenoteikts un nenoteicams taisni normalstāvokļa nenoteicamības dēļ".

Pinkuss pierāda, ka jau tīri formēli esot iespējams definēt svārstības tādējādi, ka tās viegli atšķiramas no "krīzes brīvo gadu" gadījuma svārstībām. Protams, nevar jau apgalvot, ka krīžu simptomi līdzīgā mērā piemistu visiem saimnieciskās dzīves traucējumiem. Krīzes simptomi nav meklējami sīkumos; tie neizteiksies nedabīgi mazā peļņā, neproporcionālā produkcijas attīstībā, vai pārējos tamlīdzīga vispārējā rakstura vārdos. Krīzes drīzāk atzīsim, vērtējot tās, kā neizdevušās kalkulācijas veselā rindā saimniecisko objektu.

Kā zināms, taisni kalkulācija ir tā privātsaimniecības daļa, ko mēdz turēt slepenībā. Statistiķis var šiem skaitļiem pieiet tikai aptuveni. Tomēr arī šāda aptuvena pieeja pieļauj izdarīt tīri pareizus slēdzienus. Kalkulācija jau parasti vadās no pagātnes piedzīvojumiem, mēģinot no tiem formulēt nākotnes ainu. Atsevišķos gadījumos te gan spēlē lomu arī nākamo notikumu iepriekšzināšana, bet tas nāk reti priekšā. Parasti pie kalkulācijām rēķinas ar iepriekšējo gadu caurmēru, iespraužot pie tam kalkulāciju tādos svārstību rāmjos, kādi attaisnojas

ar iepriekšējo gadu caurmēra svārstībām.

Abi pēdējie faktori, t.i. iepriekšējo gadu caurmēra sniegumi un caurmēra svārstības, ir statistiķiem viegli uztverami. Kā Pinkuss uzsver: "Pamatlielumu izteic iepriekšējo gadu caurmērs, un gaidamo svārstību robežas noteic caurmēra novirzījumi no šī pamatlieluma, resp. caurmēra" ^{1/}. Tā rodas reāls pamats, bez kuŗa nebūtu iespējamās nekādas kalkulācijas. Uz šāda caurmēra Pinkuss balsta savu normalitātes teoriju.

Katra subjektīvā uztvēre konjunkturas noteikšanā iziet no šāda reāla pamata. Pinkusa teorija tomēr atšķiras no subjektīvās uztvēres ar to, ka viņš caurmēru apziņāti uzskata par iespējamu tuvināšanos konkrētā saimnieciskā darbībā reāli eksistējošiem lielumiem. Tādā gadījumā saimnieciskie traucējumi nešķiet vairs kā novirziens no kautkāda "normalā līmeņa", vai "ideālā stāvokļa", jo tiem reālā saimnieciskā dzīvē nav konkrēta, taustama prototipa.

Ja mū cerības, kādas izteicās veselās saimnieciskās grupās pieņemtās kalkulācijās, nepiepildās, tad iestājas maksājumu pārtraukšanas epidēmija, uz kādu aizrāda visi krīzu teoretīki. Protams, ne bankrotu skaits vien spēlē te noteicošo lomu, bet gan šo bankrotu kvalitāte. Skaits pats par sevi var novest arī pie maldī-

^{1/} Dr.phil.N.Pinkus - Das Problem des Normalen in der Nationalökonomie. Leipzig, 1906. lpp. 279.un sek.

giem slēdzieniem, jo taisni pie lieliem pasiviem, un laikmetos, kad viens bankrots var izsaukt sev līdzīgu veselu rindu citu, viegli iespējamas visāda veida vienošanās ar kreditoriem.

Tā, piemēram, 1924. un 1925. gados mūsu koktirdzniecība kalkūlācijas kļūdu dēļ pārdzīvoja smagu krīzi. Pasaulē tirgū zāģēta materiāla cenas strauji kritās, bet kokrūpnieki pie mežu iepirkšanas bija rēķinājušies ar kāpjošu konjunkturu. Rezultātā maksāšanas grūtībās nonāca seši lieluzņēmumi Liepājā un četri - Rīgā.

Un izrādās, ka no tiem nebankrotēja neviens, jo kreditori labprātīgi vienojās ar firmām, piešķirot tām moratoriju, aprēķinot kreditus par 75 no simta, un pat atvēlot vēl jaunus kreditus darbu turpināšanai.

Šāda rīcība gan iespējama tikai tur, kur kreditoru ir nedaudz un pie tam kapitāla spējīgi. Tādēļ taisni sīkuzņēmumi, kas uzņem naudu pa labi un pa kreisi, bankrotē visvieglāk. Tādēļ arī, kā jau minēts, bankrotu skaits vien nedod pareizu ainu par krīzes iestāšanos. Jau drīzāk šādu ainu dotu tā saucamo "nepelnīto" bankrotu statistika. Pēdējā tomēr gandrīz nekur nav vēl attīstīta, jo statistika nepēta parasti pakaļ bankrotu iemeslam. Vispāri, krīžu konstatēšanā krit svarā ne tik daudz ārējās, kā taisni iekšējo sakarību atsedzošās pazīmes.

Krīzu gados konstatējams lielais skaits "nepelnīto" bankrotu, kādus Vācijas tirdznieciskā likumdošana izdala īpašā grupā, rāda to saimniecisko ķermeņu savstarpējo solidaritāti, kāda veselīgas konjunkturas gados pastāv tikai latentā, zemapziņas veidā.

Mūsu kredītu sistēma saista uzņēmumus savstarpīgi. Tie pielīdzināmi kalnā kāpējiem, kas turās pie vienas kopējās virves. Ja krīt viens, tas viegli var aizraut sev līdz bezdibeni arī visus pārējos. Bet nevien kredītu lietās izpaužas saimniecisko darbinieku solidaritāte. Šinī sakarā Pinkuss pareizi atzīmē, ka rūpnieku savstarpējais antagonisms pārprodukcijas gadījumā viegli noved pie intresu apvienības. Tāpat antagonisms starp ražotājiem un patērētājiem krīzes gados viegli noved pie pirmo atkarības sajūtas no pēdējo pirkšanas spējas. Nepietiekošas produkcijas gadījumā bieži sadodās rokās darba devēji un darba ņēmēji, it īpaši gadījumos, kad runa iet par vienas vai otras izejvielas trūkumiem ("kokvilnas bads" 1864.g., ogļu krīze 1904/05.g.g., lina trūkums 1919/20.g.g.)

Tālākā savas domas pamatojumā Pinkuss izvēlās divus diametrāli pretējus ieskatus^{1/}, demonstrējot lielās domstarpības "normaljēdziena" uztverē. Emils Durkheims savās "Règles de la Methode Sociologique" (Paris, 1889.) atzīmē, ka dabas zinātnēs "normalais" nozīmē caurmēru,

1/ Dr.phil.N.Pinkus - Das Problem des Normalen in der Nationalökonomie, Leipzig 1906.lpp.249.

un attiecina šādu normalā jēdzienu arī uz tautsaimniecību. Pēc viņa, normalais tips sakrīt ar caurmēra tipu, un katrs novirziens no tā jau uzskatams par slimīgu parādību.

Saimnieciskais normalstāvoklis būtu, tā tad, tautsaimniecības caurmēra stāvoklis. Šo definīciju asi apkaņo Gabriels Tarde^{1/}, argumentējot, ka tādā gadījumā arī noziegums jāuzskata par normalu parādību; noziegums praksē nāk priekšā ļoti bieži, lai kļūtu jūtams arī caurmērā. Tādēļ Tarde identificē normalo ar lietderīgo, ar to, kas vislabāk attaisno sevi dzīves cīņā. Tāpat abnormais, nenormalais pēc Tardes būtu viss tas, kas jauc sistemātisko harmoniju. Tarde tā tad izvirza pirmā vietā finalitāti.

Pinkuss atsedz abu šo galējību vienpusīgo raksturu: Durkheima jēdziens ir spēkā tikai dabas zinātnēs, Tardes jēdziens - tikai sociologijā. Kas attiecās uz sabiedriski-normalo, tad Pinkuss šeit gan pievienojās Tardem. Bet sabiedriskās normas ir etiski jēdzieni, jo tās ir gribas izpausmes. Gribai trūkst katras normalitātes; ja domāšana balstās uz piedzīvojumiem, un var uzstādīt objektīvas normas, tad gribai trūkst šāda pamatojuma. Gribas normas būs, tā tad, vienmēr subjektīvas un subjektīvas būs arī sabiedriski-normalais. Ar

^{1/} Dr.phil.N.Pinkus - Das Problem des Normalen in der Nationalökonomie. Leipzig, 1906, lpp. 251.

to normalais ierindojams tīri teleologiskā pētīšanā, un nevar nākt priekšā tur, kur runa iet par saimnieciskās īstenības atziņu un cēloņu sakarību.

Atziņa, kādu ieguvām analizējot normalā jēdzienu, ļoti no svara krīzu pētīšanā. Ja agrāk izgāja no normalā, kā pretstata saimnieciskiem traucējumiem, tad subjektīvais spriedums reizē ar to uzņemts jau arī šo traucējumu definīcijā. Tādēļ visas teorijas var būt tikai subjektīvas, un nevar nākt pie objektīviem slēdzieniem.

Pēc Pinkusa tas ir pilnīgi pareizi, jo "zinātne kļūdās visur tur, kur tā mēģina atrisināt etiskus problemus objektīvā kārtā"^{1/}

Objektīvā krīzu pētīšanā var pielietot tikai objektīvas metodes, var tā tad izlietot kā palīga līdzekli tikai statistiku, lai konstatētu tās kvantitatīvās pazīmes, kas ved pie krīzu parādību izolēšanas.

Tālāk Pinkuss attīsta savu īpatnējo statistikas metodi problēmas apstrādāšanai, un uzsver, ka iespējams ķerties pie konjunkturas teleologiskas pētīšanas, bet pie tautsaimnieciski-politiskas domāšanas tikai tad, kad zinātniskie priekšdarbi veikti un parādību kauzālie pētījumi ienesuši lietā absolūtu skaidrību. Normalā jēdziens ir saimniecisko krīzu pētīšanas stūrakmenis.

1/ Dr.phil.N.Pinkus - Das Problem des Normalen in der Nationalökonomie, Leipzig, 1906. lpp.17.

Tā tad Pinkusa teorija nostāda lietu uz gluži jauniem pamatiem. Savā uztvērē, vismaz, kas attiecās uz darba sistemu, tas tūvojās amerikāņu tīri statistiskām metodēm. Pinkusa uztvērē tomēr atrod asu kritiku vācu tautsaimnieciskā literatūrā.

Šajā gadījumā citēsim Dr. Valteru Fišeru, kas saka ^{1/} :

" Ir vismaz vienpusīgi, ja Pinkuss normalā jēdzienam tautsaimnieciskā nozīmē roda tikai etiskās normas. Kļūda slēpjās dabas zinātniska un socialzinātniska normalā jēdziena salīdzināšanā. Pinkuss pats proponē stingru šķirošanu starp zinātnēm, kas pēta esošo, un zinātnēm, kas pēta to, kam vajadzētu būt. Ja viņš būtu arī atsevišķās disciplīnas grupējis pēc šī iedalījuma, izvedot šķirojumu arī starp normalo, kas ir, un normalo, kam vajadzētu būt, tad viņš būtu sapratis, ka izejošās no " tā vajadzētu būt " zinātnes, nebūt nav identificējamās ar socialzinātnēm.

Dabas zinātnes gan ir vai vienīgi "esošā" zinātnes, bet socialzinātnes, it īpaši tautsaimnieciskās zinātnes, ir "esošā" zinātnes tikai tiktālu, cik tās nodarbojās ar saimnieciskās īstenības atziņu, bet "vēlamā" zinātnes - ciktālu tās sev uzstāda saimnieciskus mērķus, t.i. pārvēršās par saimniecības politiku.

No tā izriet, ka etiskās normas jēdziens pats par sevi

- kā to prasa Pinkuss - ietilpst saimnieciskās politikas robežās. Bet ar to vēl nav teikts, ka sakarā ar to objektivi-normalā jēdziens būtu galīgi izmetams no tautsaimnieciskās īstenības; ir tikai skaidrs, ka tas šeit pilnā mērā izriet no "vēlamības". Ja mēs gribam definēt "esamības" normaljēdzienu, mēs varam teikt: normala ir parādība, kas atbilst zināmam parādību kompleksam empiriski radītiem likumiem.

Šī definīcija, kas izriet no likumu eksistences, uz kuriem balstās parādību komplekss, ir vienlīdz spēkā, kā priekš dabas zinātnēm, tā arī saimnieciskām zinātnēm. Mums ir galvenā kārtā no svara konstatēt, ka saimnieciskā dzīve padota zināmiem, noteiktiem likumiem. Ja nu eksistē saimnieciski likumi, tad saimnieciskās dzīves normalstāvoklis būs tas, kurā saimniecība norisinās pēc šiem likumiem. Protams, šo likumu iedarbība saistīta pie ikreizējās saimnieciskās formas. Likumi, kas būs spēkā priekš kapitaliskās saimniecības, var būt pilnīgi nenozīmīgi vienkāršākām dabas saimniecības formām.

Tādēļ absolūts saimniecības normalstāvoklis neeksistē, jo tas runātu pretim konzekventās attīstības momentam. Katrai saimnieciskai epochai ir savs normalstāvoklis. Kapitaliskās saimniecības normalstāvoklis tā tad būtu tas, kas atbilst saimnieciskiem likumiem, kuri regulē kapitalisko saimniecību^{1/}".

1/ Dr. Walter Fischer - Das Problem der Wirtschaftskrisen im Lichte der neuesten nationalökonomischen Forschung.
Karlsruhe. 1911. lpp. 11. un sek.

Izejot no šīs Fišera definīcijas, kļūst saprotama arī jaunākās konjunkturas pētīšanas uztvērē, ka normalais tautsaimniecībā ir regulārās svārstības virzienā hausse - depresija - krīze. Mēs varam teikt, ka kapitaliskās saimniecības strukturā, tās pamatlikumos, šādas saimnieciskas svārstības ir nenovēršamas.

Normalais tā tad ir svārstība.

Bet, citējot atkal Valteru Fišeru^{1/}: "Krīzu pētītājs nekad nedrīkst aizmirst, ka konjunkturas teorija, kas ietver visu saimnieciskās dzīves gaitu regulārā šēmā: hausse - depresija - krīze, ir teoretiska abstrakcija, kas var arī neatbilst īstenībai. Mēģinājums analizēt konjunkturas atsevišķās stādijas, konstatēt to regulāro, "normalo" norisināšanos, izsmel deduktīvās metodes uzdevumus. Šīs metodes pielietojamība vispirms tiek ierobežota ar to, ka praksē blakus tautsaimniecības būtībā esošiem iemesliem nāk klāt vēl daudz citi, krīzes veicinoši, vai krīzes ierobežojoši apstākļi, kurus atsevišķos gadījumos grūti paredzēt, un kas var atrast šemu stipri pārveidot. To nozīme var būt tik liela, ka bieži ir mēģināts izskaidrot krīzes tikai ar vienreizējiem apstākļiem, atsakoties no krīzu likumīgās norises teorijas. Problemas atziņu apgrūtina vēl tas apstākļis, ka teoretiskie pētījumi nepieļauj pietiekošu

1/ Dr. Walter Fischer - Das Problem der Wirtschaftskrisen im Lichte der neuesten nationalökonomischen Forschung, Karlsruhe, 1911. lpp. 69.

specializēšanos, bet runā par ražošanas līdzekļu un patēriņa preču rūpniecībām vispār, neizsmelot ar to atsevišķo plašo tautsaimniecības nozaru produkcijas un patēriņa iespējas pilnā mērā",

Šī kritika tomēr uzskatama par ļoti stingru, un praksē pētījumi jau vienmēr neatdursies uz ekstrēmiem. Ir labi apzināties, ka šādi ekstrēmi var būt, bet normali mums tomēr viscaur jāreķinas ar caurmēru, ar plašākiem periodiem. Un te Dr.V.Fišera normalā jēdziens būs pamatojams un attaisnojams. Nav iespējama nekāda konjunkturas pētīšana, pirms mēs neesam vienojušies par tiem ciešiem pamatiem, no kādiem iziet. Ja nav vienošanās par tiem ciešiem pamatiem, resp. par "normalā" jēdzienu, nav arī konjunkturas pētīšanas.

Jaunākās tautsaimniecības atzinums, ka normalais taisni ir svārstība, taisni "Auf-und Niedergang", visizsmelošāki definē kapitaliskās saimniecības izejas stāvokli. Sākot no šejienes, konjunkturas pētīšanai iespējams turēties pie eksaktām darba metodēm, pie realās dzīves parādībām, ko vecākās krīžu teorijas nebūt nepieļāva.

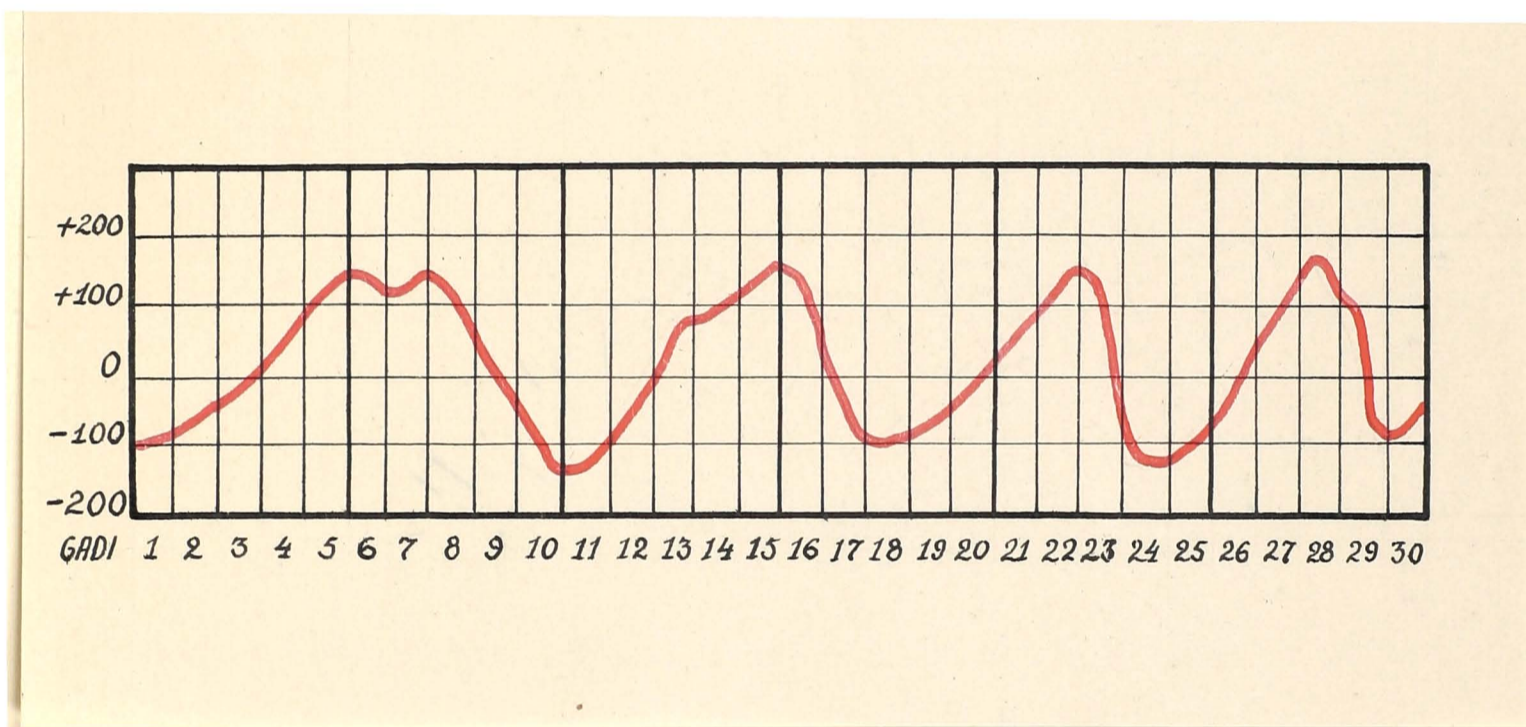
Neiedziļinoties tālāk šajā strīdū par "normalā" uztvēri, pievedīsim vēl vienu definīciju. Dr.Valters Heinrichs^{1/} atzīst par "normalu" to, ka "saimniecība atrodās visu pakalpojumu (Leistungen) atbilstošā izlīdzinājumā, pie kam šāds izlīdzinājums nekad nevar būt

^{1/} Dr.Walter Heinrich - Grundlagen einer universalistischen Krisenlehre, Jena, 1928. lpp. 189.

miera stāvoklis, un viņa norma ir iespējami lielāka visu pakalpojumu auglība",

Šī definīcija apvieno vairākas pretrunas "normalā" dažādos definējumos un atbilst konjunkturas uztvērei no privātsaimnieciskā viedokļa, kas ir mūsu darba uzdevums.

Dr. E. Vagemans^{1/}, izejot no datiem par 30 gadu periodu Vācijas saimniecībā, uzstāda apmērām šādu konjunkturas norises grafiski-šematisku attēlu:

Var būt strīdus par to, vai konjunkturas periodi atkārtojās pilnīgi ritmiski; dažādi teoretiķi te konstruē dažādus ciklu ilguma skaitļus - no 5 līdz 10 gadiem.

Labākai ilustrācijai pievedīsim datus par Vācijas konjunkturas cikliem kopš 1848.gada. Pieņemot, ka katrs cikls sākas ar depresiju, un izbeidzās vairāk, vai mazāk

^{1/} Dr. E. Wagemann - Konjunkturlehre, lpp. 46.

spilgti izteiktā krīzē, dabūjam šādus skaitļus:^{1/}

ciklu ilgums

1848.g.-1857.g.....	10 gadi
1858.g.-1866.g.....	9 "
1867.g.-1873.g.....	7 "
1874.g.-1882.g.....	9 "
1883.g.-1890.g.....	8 "
1891.g.-1900.g.....	10 "
1901.g.-1907.g.....	7 "
1908.g.-1913.g./1914.g.....	6-7 gadi.

Šie skaitļi pierāda, ka ciklu atkārtošanās tiešām ir periodiska, un laika ziņā tiešām novērojams kautkas līdzīgs 9-10 gadu normai (1908.-1913/14.g.g. cikls izbeidzās pārāgri eksogēno cēloņu - pasaules kara izcelšanās dēļ).

Tā tad viens tomēr ir skaidrs: konjunkturas svārstības mūsu kapitaliskā saimniecībā ir regulāras. Krīzei seko depresija, depresijai - uzplaukums, pie kam konjunkturas cikli atkārtojas puslīdz regulāri arī laika ziņā. Šī ciklu atkārtošanās noteiktā gadu skaitā var būt stipri atkarīga no endogēniem cēloņiem, apstākļiem, kas neguļ pašas konjunkturas pamatos, bet normālos apstākļos periodicitāte ir nenoliedzama.

Tā tad normalais stāvoklis saimniecībā ir mūžīgā

konjunkturas svārstība.

Privātsaimniecība nevar cerēt uz mūžīgu uzplaukumu;
katram ziedu laikam, katram uzplaukumam neizbēgami se-
ko atslābums un krīze.

Kā mēs mēģināsim vēlāk pierādīt - katras krīzes cēloņi
jau slēpjās uzplaukumā, un katra depresija atkal slēpj
sevi eksaktus spēkus, kas noved pie jauna uzplaukuma.

IV. KRĪZU TEORIJA.

=====

Mēs nācām pie diviem slēdzieniem: 1/ ka konjunktūras norise izteicās viļņveidīgā līnijā, kuŗas trīs galvenās fāzes ir: uzplaukums, depresija, krīze; 2/ ka normalais konjunktūras norisē ir taisni šī viļņveidīgā līnija, šī mūžīgā periodiskā svārstība. Uzplaukums, krīze, depresija - tie ir tie kalngali un ielejas, pa kādiem ved tirdzniecības un rūpniecības attīstības ceļš. No šiem trim posmiem raksturīgākais ir krīzes.

Ja uzplaukuma, tāpat arī depresijas periodi norisinās lēnām pakāpeniski, neienesot tautsaimniecībā lielus traucējumus, tad lieta ir citāda ar krīzēm. Pēdējos raksturo taisni strauji lūzumi, saimnieciskas katastrofas, bankroti, sabrukumi.

Ir tīri dabīgi, ka konjunktūras teoretiķi agrāk saskatīja konjunktūras gaitā tikai krīzes, uzskatīdami tās par "normalā" saimniecības stāvokļa traucējumiem. Tādēļ vadošo vietu konjunktūras pētīšanā ieņēma tā saucamās "krīžu teorijas".

Apskatīsim īsumā galvenās krīžu teorijas.

Prof. Dr. P. Momberts raksturo krīzes šādi: "Konjunktūras gaita var norisināties pakāpeniski, samērā maz aizskarot valsts saimniecību, bet tajā var nākt arī strauji lūzumi. Tirgus uzņemšanas spējas izsīkst, daudzi

produkti kļūst nepārdodami, cenas strauji krīt, firmas bankrotē, vairojās bezdarbs u.t.t.

Šādus straujus konjunkturas lūzumus, kas negatīvi iespaido visu saimniecisko dzīvi, mēdz apzīmēt par krīzēm^{1/}.

Krīzes var būt īsas, bet var arī uz ilgāku laiku iespaidot valsts saimniecību, izbeidzoties depresijā, kad saimnieciskā dzīvē iestājas uz ilgāku laiku klusums. Šāda depresija parasti mēdz sekot katrai konjunkturas slīdēšanai.

Atzīmējams, ka jau agrāk, kad rūpniecības attīstība bija tiko sākusēs, saimniecība cieta zem smagām krīzēm. Bet šo krīžu cēloņi bija tīri ārējās dabas. Kara, valsts finansu sabrukums, neizdevušās lielā stila spekulācijas, parasti atsaucās uz jo plašām aprindām. Šādas krīzes iestājas neregulāri. Pēc viņu izskaidrojuma nebija sevišķi jāmeklē: cēloņi bija skaidri saskatāmi; tā piemērām, pēc kara krīze ir neizbēgama, jo saimniecība tīri dabīgi nevar bez lūzuma pāriet uz miera laika saimniecību. Tikai 18.gadu simteņa vidū, kad apvērsums uz kapitalistiskās saimniecības pusi bija vietām jau pabeigts, krīzes sāka kļūt periodiskas visos saimnieciski progresīvākos apvidos.^{2/} Tā, Anglijā, kur saimnieciskās iekārtas pārorganizēšana uz kapitalisma pusi iestājas visagrāk un

1/ Prof.Dr.P.Mombert - Einführung in das Studium der Konjunktur, Leipzig, 1921, lpp.4.un sek.

2/ Ibidem - lpp.9.

ari visstiprākā mērā, laikmetā no 1745. līdz 1873. gadam registrētas veselas 18 krīzes, no kurām lielākā daļa atkārtojās samērā vienādos periodos^{1/}. Sakarā ar to, tautsaimnieku vērība sāka piegriesties krīžu problēmai, resp. šo problēmu sāka izskaidrot zinātne; no šā mēs redzam, ka zinātniskam izskaidrojumam padotas taisni tās parādības, kuru cēloņi un cēloniskā sakarība ar citām parādībām šķiet mīklaini. Periodiskās krīzes, kuras vairs nevarēja vest sakarā ar tīri ārējiem cēloņiem, piederēja pie šādām mīklainām un grūti izskaidrojamām parādībām.

Iepriekš teiktais rāda, ka apzīmētās krīzes šķiramas divās grupās^{2/}.

Saimniecisko dzīvi var iespaidot tīri ārējās, viegli saskatamas parādības. Tādā gadījumā runa iet par tā saucamām e k s o g e n ā m k r ī z ē m, kuras mūs gan interesē mazākā mērā.

Pie otras grupas, turpretim, pieder tā saucamās e n d o g e n ā s k r ī z e s, t.i. tādas, kas stāv ciešā sakarā ar tautsaimniecības iekšējo strukturu un vispārējo iekārtu. Jāatzīmē, ka kopš 19. gadsimta zinātni saista tieši tikai pēdējās grupas krīzes.

Krīžu izskaidrošanai pastāv divas lielas teoriju grupas^{3/}: 1) vecākās krīžu teorijas un 2) jaunākās krīžu teorijas.

1/ Prof. Dr. P. Mombert - Einführung in das Studium der Konjunktur, lpp. 10

2/ Ibidem - lpp. 13

3/ Ibidem - lpp. 14.

1. Vecākās krīzu teorijas.

Vecākās krīzu teorijas savkārt uzrāda divus novirzienus.

Pirmais vadās no domām, ka saimnieciskā dzīve izveidosies harmoniski, ja katram garantēta pilnīgi netraucēta saimnieciska darbība un saimnieciskā dzīvē pastāv absolūta brīvība. Šī uzskata piekritējiem domēr nācās grūti izskaidrot 19.gadu simteņa lielos saimnieciskos traucējumus, kas neharmonēja ar tolaik neaizskārto saimnieciskās brīvības principu.

Pārejot uz otro, vecāko krīzu novirzienu, jāsaka, ka pēdējais noraidīja jebkuru saimnieciskās brīvības principu, deklarējot, kad taisni šie meklējami socialā un saimnieciskā ziņā manāmo disonansu cēloni. No šīm, tik krasām principielām pretešķībām izkristalizējās nobeigtas krīzu teoriju grupas, no kurām viena aizstāvēja tagad pastāvošo saimniecisko iekārtu, bet otra - nesaudzīgi dragāja tās pamatus. Pirmās grupas pazīstamākie teoretīki bija R.Maltuss, J.B.Say, K.H.Raus u.c., bet otrā grupā apvienojās lielle socialisma ideologi Roberts Owens, Rodbertuss, K.Markss, F.Engels; tos pašus principus aizstāv arī itālietis Sismondi, kaut arī tas nav pieskaitams socialistiem.

Vecajām krīzu teorijām kopējs ir abstrakti-deduktīvais

pētīšanas veids. Ir veselās skolas, kas tīri deduktīvā ceļā cenšās uzstādīt konjunkturas teorijas. Starp tām it īpaši minamas austriešu skolas. Tā, Mises^{1/} noteikti uzsver, ka katrs centiens izkristalizēt teoriju iz tīri objektīvas faktu pētīšanas rezultātiem, uzskatams par slimīgu iedomu (Wahn). Tam piekrīt arī Spanns un tā skolnieks Heinrichs^{2/}. Izejot no šādām domām, Hayeks^{3/} noteikti apgalvo, ka "statistika nekad nevar dot pierādījumus par vai pret kādu teoretisku paskaidrojumu". Šāda uztvērē nav savienojama ar konjunkturas problema tīri praktisko pusi. Arī tautsaimnieciskā teorija jau puslīdz vienojusēs, ka sociālo zinātņu laukā dedukcija vienmēr cieši saistīta ar indukciju. Tās pašas austriešu skolas zinātnieki (Šumpeters, Amonns) izceļ datu nozīmi konjunkturas pētīšanā, kā arī raksturo "statikas", "dinamikas" un saimniecisko "funkcionālsakarību" nozīmi. Tādēļ austriešu skolas konjunkturas teorijas var uzskatīt par veco krīžu teoriju pēdējiem atzarojumiem. Maltuss, Sismondi, Rodbertuss un citi nozīmē krīžu teorijas kalngalus; pēdējā laikā konjunkturas problema uzstāda zinātnei tīri praktiskus jautājumus, kādēļ abstrakti-deduktīvās teorijas gan var kalpot konjunkturas jēdziena vispusīgai noskaidrošanai, bet tās maz ko dod tieši privātsaimniecībai.

1/ Mises - Geldwertstabilisierung und Konjunkturpolitik. Jena. 1928. lpp. 28

2/ Spann - Fundament der Volkswirtschaftslehre. 4. Aufl. 1929. lpp. 151.

3/ Hayek - Geldtheorie und Konjunkturtheorie. Wien-Leipzig. 1929. lpp. 43.

Šajā sakarā citēsim Dr. Wagemani. Pēdējais saka: "Klasiskā nacionālekonomija, kas brīvās saimniecības dabā saskatīja saimnieciskās kopdarbības harmoniju, varēja radīt tikai krīzu teoriju, kas kritizēja tos apstākļus, kuri traucēja spēku brīvo sadarbību"^{1/}. Tā, diskusijas par emisijas banku politiku rašīja vienu krīzu teoriju veidu. Thorntons, Horners un Huskisons (tā saucamie "bullionisti") nonāca zem Rikardo kvantitātes teorijas iedarbības pie īpašas krīzu uztvērē, raksturojot, ka saimnieciskie satricinājumi reducējoties uz banknošu emisijas nepareizu sistemu. Bullionisti ir "currency" skolas priekšteči; pēdējā tapat iziet no kvantitātes teorijas pamatiem, un izskaidro krīzes, ka naudas tirgus un preču tirgus nesaskaņu sekas (Irvinga Fišers, Havtreijs, Keinss).

Galvenā kārtā pie krīzu teorijām novedis arī skepti- cisms pret brīvās saimniecības harmonijas principu. Maltuss saskata brīvās saimniecības sistēmas kļūdu (un reizē ar to arī krīzu cēloni) apstākļī, ka pateicoties ienākumu nepareizai sadalīšanai, uzņēmējiem gan ir iespēja, bet nav gribas, un strādniekiem ir gan griba, bet nav iespējas, patērēt ražojumus produkcijai piemērotā apmērā. Tāpat, kā Maltuss, arī Owens, Sismondi un Rodbertuss saskata sistēmas kļūdu patēriņa un produk-

^{1/} Prof. Dr. E. Wagemann - Konjunkturlehre, lpp. 27. un sek.

cijas līdzsvara traucējumos, pie kam Owens izceļ pirmā vietā tehniskos sasniegumus, Sismondi - kapitaliskās saimniecības pamatos esošo strādnieku nepietiekošo atalgojumu, un Rodbertuss - slīdošo darba algas kvoti. Tajā pašā virzienā iet arī Karļa Marksa domas par krīzēm. Markss savieno problēmu vispirms ar savu slaveno mācību par produktīvo spēku pretstatu pret produkcijas apstākļiem, produkcijas tehnikas pretstatu pret saimniecisko iekārtu, un tad arī ar virsvērtības teoriju, ar "peļņas procenta tendencionelo krišanu", un no tās izrietošo kapitāla pārprodukciju. Marksa krīžu mācība nozīmē vecākās krīžu pētīšanas augstāko sasniegumu, pirmkārt jau tamdēļ, ka tā cieši saistās ar visu viņa filozofisko, vēsturisko un ekonomisko pamatuztvēri, bet otrkārt - arī tamdēļ, ka viņa teoretiski-deduktīvā politiskās ekonomijas sistēma balstās uz tajos laikos ļoti plašas empiristiski-realistiskas bāzes.

2. Jaunākās krīžu teorijas.

Jaunākās krīžu teorijas pamatojās uz citādu pieešanu iztīrājamam jautājumam.

Ar 20. gadsimta sākumu, iepriekš praktizēto tīri teoretisko pētīšanu, atvietoja novērošanas metode.^{1/}

Šai metodei vielu deva saimnieciskie traucējumi, kuri iestājās taisni minētā laikā. Progress novērošanā izpaudās

1/ Prof. Dr. P. Mombert - Einführung in das Studium der Konjunktur. Leipzig, 1921. lpp. 27.

divējādi: pirmkārt - speciēlu organizāciju plašie pētījumi noskaidroja saimniecisko stāvokli atsevišķās valstīs pēdējos gados pirms krīzes, ka arī tika attēlota nevien krīzes iestāšanās un gaita, bet arī tās attīstības process, kas veda pie viņas izcelšanās. Piesliekoties šiem izsmēlošiem novērojumiem, arī teoretiskie pētījumi guva stabilākus un plašākus pamatus. Tautsaimnieki nemēģināja vairs izskaidrot tikai pašu krīzi, kā tādu, bet arī konjunkturas gaitu, tās uzplaukšanu un norietēšanu. Svarīgākās teorijas šinī virzienā nonāk pie dažādiem krīžu izskaidrojumiem.

Tā, Tugan-Baranovskis ^{1/} meklē krīzes cēloņus apstākļī, kā atsevišķas produkcijas nozares neattīstās vienlīdzīgi un tādēļ saimnieciskā dzīvē rodas nevēlami traucējumi.

Francuzis Bouniatans ^{2/} dara pirmā kārtā atbildīgu par krīzēm tā saucamo pārkapitalizāšanu. Viņš saka, ka tautsaimniecība tiek lielākā mērā apgādāta ar kapitāla ieguldījumiem un produktīviem spēkiem, ne kā tas attaisnotos ar patēriņa iespējamību.

Turpretim Kassels ^{3/} saskata vienu no svarīgākiem krīžu cēloņiem kapitāla procentu normas maiņās. Pēc viņa domām, krīze rodas no akuta kapitāla trūkuma; vadoties no šīs domas, tas oponē socialdemokratu teorijām, kas gaida konjunkturas svārstību izbeigšanos tūlī pēc

1/ Tugan-Baranovskij - "Promišlennije krizisi." Peterburg, 1900, lpp. 142.

2/ Bouniatan - Wirtschaftskrisen und Überkapitalisation, München, 1908, Bd. I, lpp. 32.

3/ G. Cassel - Theorie d. Konjunkturbewegungen, Leipzig, 1923, lpp. 87.

kapitaliskās iekārtas likvidēšanas. Acimredzot, šāds kapitāla trūkums var iestāties arī tad, ja produktīvie līdzekļi atrodās vispārības īpašumā. Ja jau naudas trūks, tad krīze gan tikpat labi iestāsies kā socialistiskā, tā kapitaliskā saimniecībā.

Attiecībā uz krīžu raksturu un viņu iedarbības veidiem var teikt, ka saimnieciskie traucējumi, kurus mēs apzīmējam par krīzēm, var parādīties ļoti dažādos veidos un apmēros. Arī viņu izejas punkts var būt dažāds.

Kā jau minēts, krīzes var aptvert ne tikai saimnieciskās dzīves atsevišķās nozares, bet viņas var attiekties arī uz visu valsts saimniecību.

Konjunkturas cēloņi var būt iekšējie un ārējie. Izejas punkts var atrasties ražošanas apjomā, naudas tirgū un arī biržā. Sakarā ar to ir reta parādība, ja kāda krīze līdzināsies otrai. Katra no šādām krīzēm sastāda tīpu par sevi.^{1/}

Lai gūtu labāku pārskatu un pamatu salīdzinājumam, jaunākie teoretiski uzstādījuši krīžu sistematiku. Iepriekš teiktais rāda, ka šāda sistematika iespējama, izejot no dažādiem viedokļiem. Trīs pazīstamākie krīžu grupējumi būtu šādi:

^{1/} Prof. Dr. P. Mombert - Einführung in das Studium der Konjunktur. Leipzig. 1921. lpp. 34.

Krīzes sadalās

Pēc Bouniatana ^{1/}	Pēc Sombarta ^{1/}	Pēc Spiethoffa. ^{2/}
I. Vispār. saimn. krīzes.	A. Krīzes, kā pers. kļūdas izsaukt.	1. Spekulācijas krīzes
II. Speciēlās saimn. krīzes	B. Dabas spēku izsaukt. krīzes.	2. Fonda biržas krīzes -
1) satiksmes līdz. krīzes	C. Krīzes, kā sabiedr. fakts	3. Preču tirdzniec. krīzes
a) naudas krīzes	I. Privatsaimn. krīzes	4. Dibināšanās krīzes
b) kredita krīzes	II. Finanšu krīzes	5. Ražošanas krīzes
2) tirdzniec. krīzes	III. Tautsaimn. krīzes	6. Kapitāla krīzes
a) tirdzniec. preču krīzes	1) vienkāršas preču tirgus krīzes	7. Kredita krīzes
b) biržas krīzes	2) kapitāla krīzes	
3) produkcijas krīzes	a) primārās kapit. krīzes	
a) rūpniec. krīzes	b) sekundārās kap. krīzes	
b) agrārās krīzes	c) tirdzniec. krīzes	
	d) produkcijas krīzes	

3)

Atzīmējama vēl Röpkes konjunkturu, resp. krīžu teorija. Pēc pēdējās krīzes tiek sistematizētas trijos virzienos:

- 1) pēc sava telpas apmēra un nozares, t.i. pilnīgās un daļējās krīzes.

1/ P. Mombert - Einführung in das Studium der Konjunktur. lpp. 35

2/ Spiethhoff - Artikel "Krisen", Handwörterb. d. Staatswissensch. 4. Aufl. 1923.

3/ Röpke Wilh. Dr. - Die Konjunktur. Jena. 1922. lpp. 16.

- 2) pēc laika apmēra, t.i. ilgās vai īsās krīzes.
- 3) pēc saviem cēloņiem, t.i. eksogenās, vai endogenās krīzes.

Kā profesors P.Momberts savā darbā ^{1/} uzsver, katram no šiem iedalījumiem ir atziņas vērtība par sevi, jo katra iziet no sava viedokļa. Sakarā ar to viņas neizslēdz viena otru, bet ir tikai dažādi ceļi, kas noved pie viena un tā paša gala mērķa - nepārskatāmi plašā materiāla sistematizēšanas un sagatavošanas pētījumiem.

No šiem augstāk minētiem šķirojumiem tuvāk apskatīsim Sombartu, kas savā grāmatā "Versuch einer Systematik der Wirtschaftskrisen" ^{2/} mēģina uzstādīt tās normas, kas skaitamas par negrozamām, pētījumus uzsākot. Sombarts apvieno visas traucējumu parādības, kādas raksturīgas jēdzienam, "krīze", vienā sistemā, izdalot atsevišķi tās no viņām, kuŗas ietilpst tautsaimniecisko pētījumu rāmjos, no pārējām, t.i. noteikti šķiro eksogenās un endogenās krīzes. Tautsaimnieciskos pētījumos ietilpst tikai krīze, kā sabiedriska faktors; pašu vainas izsauktās, vai stichisku parādību ierosinātās krīzes šajā klasifikācijā neietilpst.

Pēc tālākā Sombarta klasificējuma jūtāmās krīzes iedalās trijās grupās: privātsaimnieciskās, finansiālās un tautsaimnieciskās krīzēs.

Privātsaimnieciskās krīzes, pie kuŗām mums vēl būs jā-

1/ P.Mombert - Einführung in das Studium der Konjunktur, lpp.35

2/ W.Sombart - Versuch einer Systematik der Wirtschaftskrisen, Leipzig, 1906, lpp.13 un sek.

atgriezās sīkāk, būtu tādas, kur grūtībās nonāk zināmas profesijas, zināmas amata šķiras, bez kā tas atstātu lielāku iespaidu uz tautsaimniecības izveidošanos vispār.

Pie mums krass šādas privatsaimniecības krīzes piemērs būtu ierēdņu algu jautājums. Ja valsts atalgo darba tirgus vispārējām normām piemēroti lielo masu dienas strādnieku, tehnisko kalpotāju un taml., tad tie 4000 administratīvo ierēdņu, kas pēc Tautas Labklājības ministrijas statistikas skaitās Latvijas valsts dienestā, saņem algas, kas visumā neatbilst tam eksistences minimumam, kāds būtu piemērots un kādu prasa no šīs darbinieku šķiras. Sekas te izpauzās divējādi: pirmkārt, labākie spēki pāriet no valsts dienesta uz privāto; otrkārt - valsts dienestā paliekošie ierēdņi meklē papildu darbu, no kā lielā mērā cieš viņu darba intensivitāte valsts iestādē, vai arī - plašos apmēros izmanto kreditu, un, parādiem augot, agitē par dažāda veida "četrpadsmitiem mēnešiem", valsts bezprocentu aizdevumiem trīs mēnešu algas apmērā, un tamlīdzīgiem palliatīvlīdzekļiem, kas gan uzliek acumirkliņo plāksteri uz sāpošās vietas, bet nedod reālas izejas, un, katrā gadījumā, sajauc valsts saimniecības kalkulācijas.

Šajā grupā ieskaitamas vēl spekulācijas un biržas krīzes. Abas var iestāties un pāriet, bez kā no tam ciestu

tautsaimniecība, kā tāda. Cieš tikai nelielās, spekulācijā ieinteresētās grupas, visvairāk biržas agenti.

Par finansu krīzēm Sombarts sauc traucējumus valsts budžeta saimniecībā, kas gan var zināmā mērā iespaidot tautsaimniecību, bet visumā neizsauc krīzes šī vārda īstā nozīmē.

Šādas krīzes bija novērojamas pie mums valsts pastāvēšanas pirmos gados, pirms budžeta stabilizēšanas, kad pastāvīgi nācās rēķināties ar papildu budžetiem, kuŗu ienākumu daļa balstījās uz tautas bagātības realizēšanu (mežu izciršanu ārpus saimniecības plāna un taml.).

Pa daļai šajā rubrikā ierindojams arī 1928./29.g. papildu budžets, kur neražas un plūdu seku likvidēšanai valsts bija spiesta izmantot no Zviedrijas sērkokļu tresta saņemto ārējo aizņēmumu, kas pēc būtības bija nolemts produktīviem ieguldījumiem, nevis nodokļu atlaišanai un neatmaksājamiem pabalstiem.

Abiem šiem veidiem pretim stāv tautsaimnieciskās krīzes šī vārda pilnā nozīmē, t.i. tās, kuŗas plašākā mērā iespaido visu tautsaimniecību, t.i. primarā kārtā - privatsaimniecību. Šeit var būt runa par diviem no- virzieniem: patēriņa krīzēm un kapitāla krīzēm. Patēriņa krīzes būtu tās, kur dažādu apstākļu dēļ (piem. muitas politika, neraža u.t.t.) mazinās pieprasījumi zināmās nozarēs, vai pieņem citu virzienu.

Bet galvenās krīzes, kas saista saimniecisko pētīšanu, ir tā saucamās kapitāla krīzes.

Šāda veida krīze pirmo reizi konstatēta 19.gadu simtēna sākumā, un uzskatāma par šim gadu simtenim īpatnējās kapitaliskās ražošanas sistēmas rezultanti - no kā cēlās arī šo krīžu nosaukums.

Sombarts te šķiro primārās un sekundārās kapitāla krīzes. Primārās būtu tādas, kuŗas virpār mēdz apzīmēt par saimnieciskām depresijām. Tās ir pēdējo gadu desmitu parādība, un iespējamās tikai augsti kapitaliskā saimniecībā. Pēc Sombarta tās saucās par primārām tādēļ, ka izriet tieši no kapitalisma dabas, un iestājas bez taustama iemesla. Sekundārās kapitāla krīzes būtu tādas, kas neiestājas tieši, bet gan kā vispārējās "hauses", strauja uzplaukuma, sekas, pie kam šis uzplaukums ir tikpat mazā mērā normals, kā pati krīze.

Sombarta nopelns būtu krīžu stingra sistematika, kas, kā tāda, dod jau zināmu pamatu eksaktiem pētījumiem. Viņa uzstādītā sistēma gan vairākkārt pēc tam korigēta.

Citēsim Dr.W.Fišeri, kas saka ^{1/}: "Atšķiroties no Sombarta terminoloģijas, piepaturēsim labāk pierasto terminoloģiju, kas šķiro "haussi", krīzi un depresiju, pie kam hausse un depresija nozīmētu pretstatus pēc būtības. Abas pēdējās ir konjunkturas kroniskās parādības,

1/ Dr.W.Fischer - Das Problem der Wirtschaftskrisen im Lichte der neuesten Nationalök.Forschung. Karlsruhe,1911.lpp.3.

tikai laicīgi saistītas ar akuto krīzi, kas, kā pārējoša parādība, atvieto līdz galam sadzīto haussi un ievada pāreju uz depresiju. Starpība starp primāro un sekundāro krīzi tad nav vairs kvalitātes jēdziens, un kā tāds pilnīgi atkrīt, bet paliek tikai kā kvantitatīvs jēdziens, kas saskatams akūtās krīzes svārstīgā intensivitātē."

Tomēr arī Dr. Fišers, līdz ar Sombartu, atzīst krīzi par nenormālu parādību, pretēji N. Pinkusam, kas mēģina pierādīt, ka nav pamata visām tām teorijām, kuŗas izvirzās no krīzes nenormalitātes jēdziena.

3. Empiriski-statistiskais virziens.

Pēc būtības jaunākās krīžu teorijas ievada jaunu ēru konjunkturas mācībā. No vecākām krīžu teorijām tās atšķirās vispirms ar savu metodiku, jo tās viscaur uzbūvētas uz realistiski-empiriskās un matemātiski-statistiskās bāzes, un tad - arī ar savu mērķi.

Visā visumā tās atsakās no krīžu pētīšanas vien, bet ievēro arī pārējos konjunkturas cikla posmus. Bez tam, kamēr vecākās krīžu teorijas uzskatīja saimnieciskās svārstības par kautko nenormālu, jaunākās krīžu teorijas jau pāriet uz normalā stāvokļa saskatīšanu taisni šajās svārstībās. Izejot no tā, var teikt, ka vecās krīžu teorijas nozīmēja saimniecības patoloģiju, bet

jaunākās nozīmē saimniecības fiziologiju.

Matematiski-statistiskais un realistiski-ekonomiskais pētīšanas virziens gāja ilgu laiku paraleli, neapvienojoties. Tas izskaidrojās ar apstākli, ka realisti-empīriskā nacionālekonomija izlietoja faktisko materialu à priori tikai zināmu tēžu apstiprināšanai, bet matemātiski-statistiskā sāka runāt pašiem skaitļiem, pašiem faktiem. To rāda Tugan-Baranovska pētījumi, kas iziet no Marksa domu gājieniem. Induktīvo pētījumu ceļā, it īpaši studējot Anglijas saimniecisko vēsturi, viņš nonāk pie vecāko krīžu teoriju pamatdomu lielākas konkretizēšanas; pētījumu tomēr ierobežo apstākļi, ka viss induktīvais darbs veltīts iepriekš pieņemtu teoriju pierādīšanai.

Tāpat arī pie Spiethoffa ^{1/}, "Handwörterbuch der Staatswissenschaften" tas sniedz izsmēlošu pārskatu par konjunkturas pētīšanas patreizējo stāvokli, analizējot sakarības starp jēlvielu piegādi un vispārējo konjunkturu, un tādi ievadot saimnieciskās dinamikas plašā apvidus pētīšanu. Tā kā par piemēru Spiethoffs savai analīzei ņem tikai dzelzs piegādi, tad arī šeit nav plašāka apvārksņa, bet ir tikai augsti vērtējami daļu snieguni.

Tāpat Röpke savā darbā ^{2/} gan sniedz ļoti plašu pārskatu par konjunkturas pētīšanas toreizējo stāvokli, bet,

1/ Spiethoff - Artikel "Krisen" im Handwörterb. der Staatswissensch.
4. Aufl. 1923.

2/ W. Röpke - Die Konjunktur. Jena. 1922.

laborēdams zem vecākās skolas mēginājumu bagāžas, nevar
sniegt konjunkturas statikas un dinamikas eksakto jē-
dzienu, noteikto sistematiku.

Jau tālāk šajā virzienā nokļuvusi statistiski -
matematiskā pētīšanas metode, kādu piekopj pēdējā lai-
kā daudzos konjunkturas pētīšanas institutos.

V. KONJUNKTURAS PĒTĪŠANA.

---

1. Statistiski-matematiskie konjunkturas pētīšanas pirmsākumi.

Blakus teoretiskiem pētījumiem par konjunkturas dabu, pēdējā laikā strauji attīstās tīri praktiska konjunkturas pētīšana, dibināta uz konjunkturas statistikas^{1/}. Tās nepieciešamību mēs jau motivējam. Tirgoņa un rūpnieka sekmes jo lielā mērā atkarājas no "konjunkturas izjūtas", t.i. tirgus attīstības reālas novērtēšanas. Ir praktiķi, kas šādu nojautu, resp. novērtēšanas iespēju, iegūst tīri instinktīvi, t.i. caur ilgāku praksi. Tomēr viņus šāds instinkts un piedzīvojumi var vilt, ja tie nebalstās uz eksaktiem datiem un uz vispusīgā pētīšanā savāktiem materiāliem. Plašām aprindām te nāk talkā konjunkturas pētīšana. Tā aptver plašus periodus, uztver visus svarīgākos simptomus un reģistrē visas saimnieciskās dzīves periodiskās parādības. Šāda zinātniska registrācija atļauj rūpīgas konjunkturas statistikas izstrādāšanu un rezultātu ietveršanu visiem pārreāzamā un viegli saprotamā formā - visbiežāk grafiskā attēlā, jo tas vislabāk attēlo konjunkturas viļņveidīgo līniju. Reiz uzstādītā konjunkturas kurve atkārtojas zināmā

^{1/} Pēc "Einführung in die Konjunkturbeobachtung"-Merkblatt I der Frankfurter Ges. für Konjunkturforschung, lpp. 4. un sek.

mērā periodiski; tas ir vienīgais pamats katrai konjunkturas prognozei. Protams, konjunkturas periodi neatkārtojas vienlīdzīgi un vilņu garums var arī būt stipri nevienāds. Bet tomēr ir iespēja, ievērojot visus blakus faktorus, zināmā mērā iepriekš noteikt arī vilņu garumu, kaut arī tikai aptuveni.

Konjunkturas pētīšanas vēsturi sīki apskata Dr. Ernests Vagemans savā "Konjunkturlehre"^{1/}.

Tas apskata Juglara, Tugan-Baranovska, Bouniatana un Leskera darbus, kur laimīgi apvienojās sistemātiski - deduktīvi pētījumi ar bagātu faktu materialu, bet plašāku vērību piegriezī tām tīri praktiskām metodēm, kādas konjunkturas pētīšana pārņēmusē no Amerikas. Pēdējās uzskatamas par realistiskās metodes sakausējumu ar matemātiski-statistisko metodi, kādu attīstīja Neumans-Spallarts, de Fovills un Mortara, lai minētu tikai nedaudzus.

Šie pēdēji minētie zinātnieki atteicās no tautsaimniecisko cēloņu pētīšanas, bet piegriezī visu vērību saimnieciskās dzīves svārstību fiksēšanai statistikas ceļā. Ziemeļu-Amerikas Savienoto Valstu saimnieciskie darbinieki uztvēra šo metodi un, apvienojot to ar realistiskās pētīšanas metodi, nodibināja modernās konjunkturas pētīšanas pamatus. Zīmīgi, ka nevis zinātnieki, bet gan

1/ Dr. Ernst Wagemann - Konjunkturlehre, Berlin, 1928, lpp. 5.

praktiskie tautsaimnieki bija tie, kas pirmie laida darbā teoretisko pētījumu ieročus tīri praktiskām vajadzībām. Radās uzņēmumi, kuru mērķis bija fiksēt konjunkturas svārstības, konstatēt šo svārstību periodiskumu un uz savākto materialu pamata dot padomus un uzstādīt konjunkturas prognozes dažādās saimniecības nozarēs. Pirmās šādas organizācijas bija "Brookmire Economic Service" un "Babson Statistical Organisation".

Eiropas zinātne sākumā izturējās pret jauniem pasākumiem visai skeptiski, jo institutu praktiskā, tīri veikāliskā darbu metode sāka šaubīties par pietiekošas zinātniskas bāzes esamību lietas pamatos. Uzņēmēji tomēr labprāt izlietoja jaunā tipa uzņēmumu pakalpojumus. Sakarā ar to pēdējā laikā Amerikā atvērti un sekmīgi darbojās vēl kādi astoņi līdzīga tipa instituti, starp kuriem jāmin finansu pasaulē svarīgais "Moody's Investors Service".

Ar laiku tomēr zinātne mācījās atdalīt praktisko pētīšanas institutu veikālisko čaulu no tām nereti visai vērtīgām pētīšanas metodēm un atziņām, kādas gulēja darba pamatos. Institutu savāktie materiali kalpojuši par ierosinājumu dažam labam vēlākam zinātniskam darbam. No otras puses - institutu darbība piegrieza plašu aprindu vērību konjunkturas problēmām, un ierosināja arī

zinātni ķerties pie viena - otra tīri praktiska jautājuma atrisināšanas.

Amerikanis W.C.Mitchell's un arī Warrens M.Persons ļoti sekmīgi apvienojuši šo matemātiski-statistisko institutu darba rezultātus ar zinātniski-vēsturisko konjunkturas atziņu. Mitchell's uz institutu materialu pamata analizējis saimnieciskās dzīves kustību un izpētījis atsevišķās parādības attiecībā uz to periodiskumu un norisināšanos.^{1/}

Mitchell'a domu biedrs, Warrens M.Persons, kopā ar Charles J.Bullocku 1917.gadā nodibināja pirmo, arī zinātniski atzīto, konjunkturas pētīšanas institutu - "Harvard University Committee of Economic Research".

2. Konjunkturas pētīšanas instituti.

Harvardas instituts izdara periodiskus pētījumus, registrē galvenās konjunkturas parādības, savieno empiriju ar teoriju, konjunkturas pētīšanu ar konjunkturas ziņu sniegšanu, pie tam ļoti auglīgā veidā, ko sevišķi uzsver arī Dr.Wagemanns.^{2/}

Harvardas instituta metodēm sekoja drīz vesela rinda jaunatvērtu institutu, starp tiem Eiropā: konjunkturas pētīšanas instituti Stockholmā (dibināts 1922.g.), Londonā (dibināts 1923.g.), Parizē (dibināts 1923.g.) un

1/ W.C.Mitchell - Business Cycles. New-York, 1913. lpp.13.

2/ Dr.Ernst Wagemann - Konjunkturlehre. Berlin, 1928.lpp.7

Romā (dibināts 1926.g.).

Šo amerikāņu konjunkturas pētīšanas institutu tipu raksturo pirmā kārtā to tieksmes uzskatīt saimniecisko dzīvi par komplicētu mehanismu, kuras gaita aprēķināma ar matemātiskām metodēm un novedama pie vienas, noteiktas, formulas. Amerikāņu pētīšana tāisni piegriez sevisķu vērību šādas kopējas formulas, konjunkturas generalindeksa, kopējā saimnieciskā barometra atrašanai.

Pa citiem ceļiem gan iet krievu konjunkturas pētīšana. Tā uzsākta 1920.gadā, ciešā apvienībā ar valsts aparatu, kas tagad centralizējis visu Krievijas saimniecību. Jāatzīmē, ka krievu konjunkturas pētīšanas instituts uz ciešāko apvienots ar Krievijas saimnieciskā plāna uzstādīšanu; tas vien jau liecina, par to tīri praktisko nozīmi, kādu šeit piegriez konjunkturas pētīšanai. Krievu centienus sevisķi raksturo vispārējās pasaules saimniecības attīstības lielie jautājumi. Ar amerikāņiem krievus vieno tā pati matemātiski-statistiskā pieeja darbam; jāatzīmē tomēr, ka krievi var uzrādīt veselu rindu patstāvīgu un vērtīgu sasniegumu šajā nozarē.

Dr.Vagemans uzsver, ka amerikāņu konjunkturas pētīšanas sistemu var uzskatīt par mehanisku, inženierzinātņu piemērojumam pielīdzināmu sistemu. Tādā gadījumā

krievu metode būtu uzskatāma par "astronomisko".

Trešo novirzienu - organiski-biologisko - ar sekmēm reprezentē vācu konjunkturas pētīšanas instituts, dibināts Berlinē 1925.g.sākumā. Šī instituta vadītājs, Dr. Ernsts Wagemanns, keizē ar to ir arī Vācijas valsts statistiskās pārvaldes direktors. Šī personalunija vien jau liecina, ka arī Vācijas konjunkturas pētīšanas instituts iet pa tiem pašiem statistiski-matematiskiem pētīšanas ceļiem. Tomēr savādāka ir viņa principiālā pieeja problēmai. Wagemans formulē šo pieeju šādi: "Institutam mūsu saimniecība šķiet kā organisms, kura reagēšana un dzīvības parādības nav saprotamas vienā punktā vien. Tādēļ instituts izvairās uzstādīt saimniecības diagnozes, izlietojot tikai vienu vienīgo barometru. Šīs diagnozes nerodās arī vienmēr pat dažādus barometrus novērojot, jo tie kalpo saimnieciskā stāvokļa noteikšanai tikai apm. tādā veidā, kā dažādās ārstnieciskās diagnostikas metodes kalpo slimības noteikšanai: atsevišķo novērojumu virkne dod diagnozi, un diagnoze - prognozi."^{1/}

Wagemans šeit apzinīgi pieslienās Mengersa organiski-biologiskam pētīšanas principam, kā to rāda sekošais Mengersa citāts^{2/}: "Pie dabīgiem organismiem mēs varam novērot to atsevišķo daļu, jeb orgānu gandrīz nepārrēdzamu dažādību; šī dažādība tomēr kalpo tikai organisma, kā visuma uzturēšanai, attīstīšanai un vairo-

1/ Dr. E. Wagemann - Konjunkturlehre. lpp. 9.

2/ Menger - Untersuchungen über die Methode der Sozialwissenschaften. Leipzig, 1883. lpp. 139.

šanai. Katrai daļai, paturot acīs šo kopējo mērķi, ir sava noteikta funkcija, kuras traucēšana, skatoties pēc traucējuma intensivitātes, resp. pēc attiecīgā orgāna svarīguma, rada vispārējā organisma funkciju vairāk vai mazāk jūtamu traucējumu. Organisma normale funkcija un attīstība tā tad atkarīga no tajā ietilpstošo orgānu funkcijas un attīstības, tāpat kā orgānu funkcija un attīstība atkarās no orgānu netraucētas kopdarbības organismā, un beidzot - viena atsevišķa orgāna labklājība cieši atkarīga arī no katra pārējā orgāna labklājības. Ir skaidrs, ka starp dabīgo organismu un socialām parādībām pastāv liela analogija^{1/}.

Vācijas konjunkturas pētīšanas instituta vadošais organiski-biologiskais princips īsumā izteicams sekošās tēzēs:

1) Visas saimniecības sastāvdaļas stāv ciešā funkcionelā sakarībā. Tās sastāda noslēgtu sistemu, kuŗa padota īpašiem likumiem.

2) Iedarbība no ārienes, vai nu tā nāktu no ārpus saimnieciskiem avotiem, vai arī no citiem saimnieciskiem ķermeņiem, iedarbojās tikai kā kairinājums, kas izsauc novērojamā saimnieciskā organismā pašlikumīgās reakcijas.

Amerikanu "mechaniskās" konjunkturas uztēres konjunkturas norisi labi attēlo zemāk pievestā šema.

1/ Menger - Untersuchungen über die Methode der Sozialwissenschaften. Leipzig, 1883, lpp. 139.

Harvardas instituta šema ^{1/}

	Vertspapiri,	Preces	Nauda
I. Depresija	Vertspapīru kursi kļūst stingrāki; spekulācija atdzivojas.	Preču cenas turpina kristies; veikaldarbība ir gausa.	Procentu likmes slīd; banku rezerves pieaug.
II. Atpūtas periods.	Spekulācija ar vērtspapīriem ir dzīva	Veikaliskā aktivitāte atdzivojas, preču cenas kļūst stingrākas.	Procentu likmes nostiprinās šīs fāzes beigās.
III Uzplaukums	"Hausse" apstājas.	Veikaliskā aktivitāte pieaug, preču cenas turpina celties.	Procentu likmes kļūst vēl augstākas, banku rezerves samazinās.
IV. Finanšu grūtības	Vērtspapīru kursi sak strauji krist, spekulācija kļūst atturīga.	Veikaliskā aktivitāte norimst, cenu virzīšanās uz augšu apstājas.	Procentu likmes turpina palikt augstas. Banku stavoklis saaspīlēts.
V. Rūpniecības krīze.	Kursi sasniedz savu zemāko limeni.	Preču krājumus likvidē; cenas kritās; veikaliskā aktivitāte galīgi izbeigusēs	Procentu likmes sasniedz augstāko pakāpi. Izceļas krīze; banku rezerves sasniedz zemāko pakāpi.

^{1/} Merkblatt I. der Frankfurter Gesellschaft für Konjunkturforschung, lpp. 9.

Vācijas konjunkturas pētīšanas instituti, pretēji amerikāņu "mechaniskam" principam, vadās no tā saucamā "organiski-bioloģiskā" principa.

Konjunkturas norisē vācu princips ietilpina divus galvenos grupējumus:

1/ naudas apgrozību, un

2/ preču apgrozību.

pie kam naudas apgrozībā, bez amerikāņu šemā paredzētiem efektu kursiem un naudas likmēm, figurē vēl darba algas un citi ienākuma avoti.

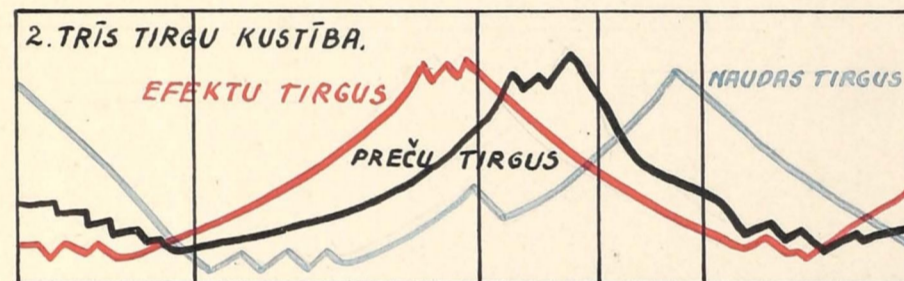
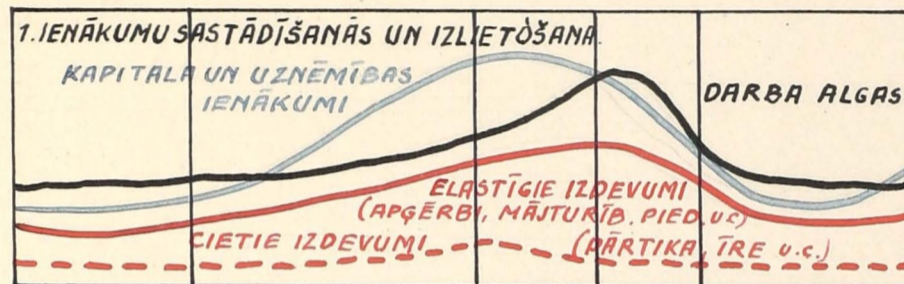
Tāpat preču apgrozībā, blakus cenu elementam paredzēta vēl ārējās tirdzniecības bilance.

Ilustrācijas dēļ pievedisim Vācijas konjunkturas instituta konjunkturas norises grafisku šemu. (skat. lpp.50.)

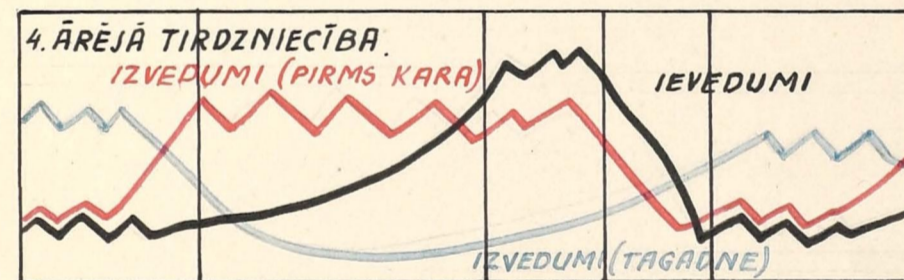
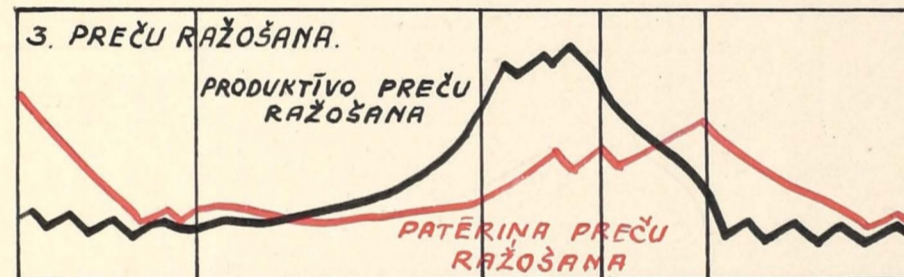
VĀCIJAS KONJUNKTŪRAS PĒTĪŠANAS
INSTITUTA ŠĒMA. 1/

DEPRESIJA	UZPLAUKUMS	ZIEDU LAIKI	KRĪZE	DEPRESIJA
-----------	------------	----------------	-------	-----------

NAUDAS APGROZĪBA

PREĶU APGROZĪBA

1/ Prof. Dr. E. Wagemann - *Kreislauf und Konjunktur der Wirtschaft*, 1927, lpp. 15.
Paul Deutsch - *Konjunktur und Unternehmung*, lpp. 29.

Kā redzams, šī šēma iedala konjunkturas ciklu četros periodos: depresijā, uzplaukumā, ziedu laikā un krīzē. Pēc būtības tā ir tā pati vecā Röpkes trīstaktu šēma, jo ziedu laiks un uzplaukums neuzrāda nekādas atšķirības, un viegli apvienojams vienā pašā hausses periodā. Tas pats sakams par Harvardas instituta pieotaktu šēmu: depresija, atpūtas periods, uzplaukums, finansu grūtības, rūpniecības krīze.

Šeit atpūtas perioda un uzplaukuma pazīmes grūti šķirojamas; tapat finansu grūtības un rūpniecības krīze nozīmē vienu un to pašu krīzes periodu plašākā izpratnē.

Krievu konjunkturas pētīšanas instituta analīze novestu mūs pārāk tālu, kā ļoti komplicēta, bet savos pamata vilcienos maz atšķirošās no amerikāņu un vācu sistēmu elementu apvienojuma.

Rodas tagad jautājums, kāda tad ir konjunkturas pētīšanas institutu empiriski-statistiskās metodes galvenā nozīme?

Nesniedzot konjunkturas jautājumā zinātniski korektu atrisinājumu, uz ko empiriski-statistiskā metode arī nemaz nepretendē, šī metode periodiski kombinē zināmās sistēmās saimniecisko dzīvi iespaidojošo faktoru norisi, lai uz ilgstošu registrējumu pamata konstatētu konjunkturas cikla viļņveidīgo līniju, viļņu periodisko atkārtošanos un - last but not least - uz šīs viļņu

periodiskās atkārtotības pamata taisītu slēdzēnus par vispārējās konjunkturas norisi tuvākā nākotnē, vai - kā konjunkturas pētīšanas instituti paši to apzīmē - uzstādītu konjunkturas barometru.

3. Konjunkturas barometri.

Zem konjunkturas barometriem saprot zināmas kustību ciklu kombinācijas, it īpaši konjunkturas rindu (vilņu) kombinācijas.

Apzīmējums "barometrs" izriet no uztvēres, ka šīs kombinācijas pieļauj saimniecisko notikumu norises prognozi.

Svarīgākie barometri, pēc Vagemana^{1/}, ir šādi:

- a) **G e n e r a l i n d e k s s** - visu svarīgāko saimniecisko kustību raksturojošo rindu kopsavilkums. Rindu kombinācija, skatoties pēc konjunkturas pētīšanas institutu uztvēres, var būt visdažādākā, bet principā tā notiek, pirms apvienojot vairākas rindas vairākos grupu indeksos, kurus tad apvieno vienā kopējā rindā.

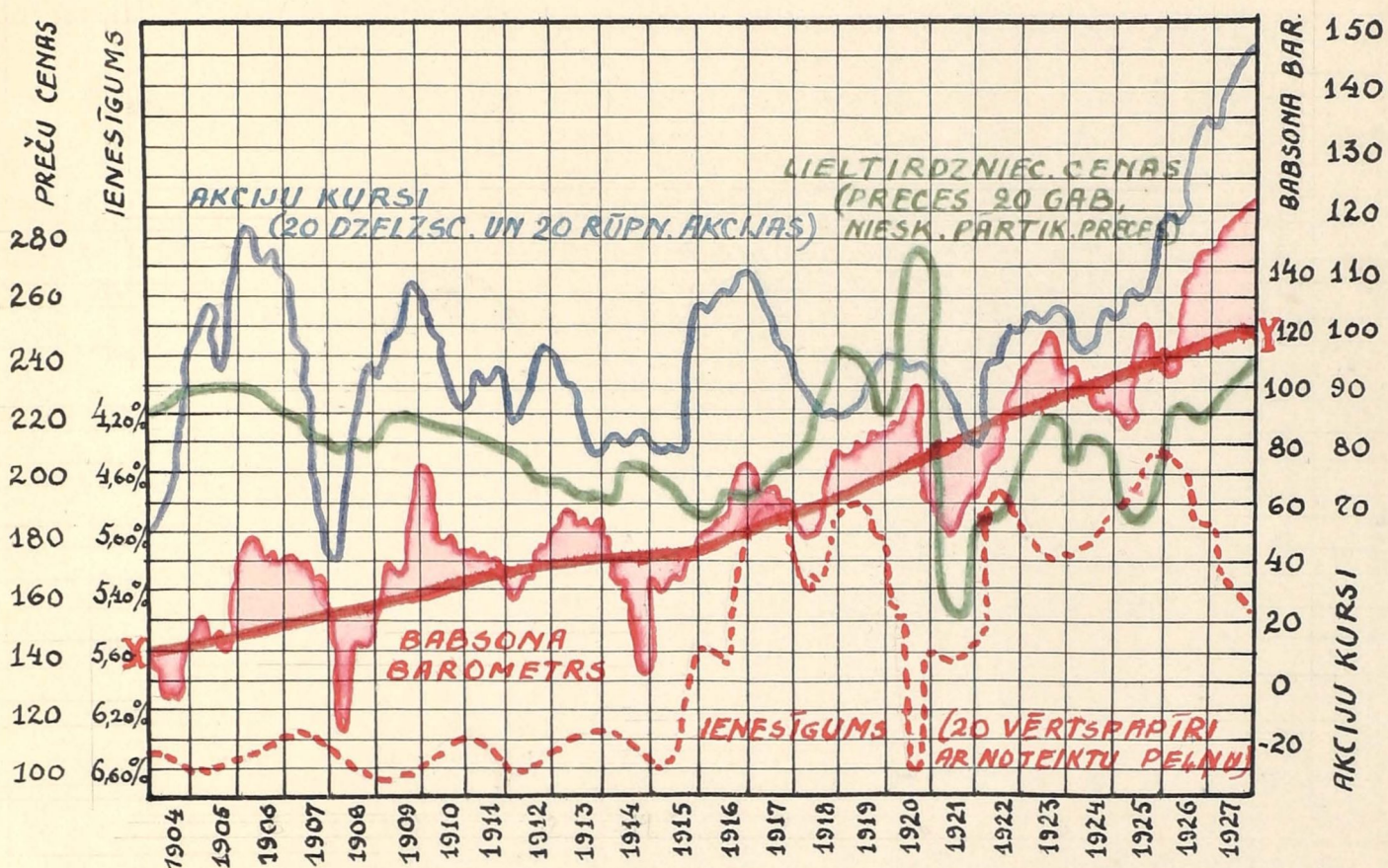
Šajā virzienā strādājuši Neumans-Spallarts, Julins, Mortara.

Babsona instituta izstrādātā "Babson Chart" ir šajā virzienā visvairāk pazīstama un raksturīga, kāpēc arī nākošā lapas pusē pievedīsim "Babson Chart" laikmetā no 1904.-1927.g.g.^{2/}

1/ Ernst Wagemann - Einführung in die Konjunkturlehre, Leipzig, 1929, lpp. 96

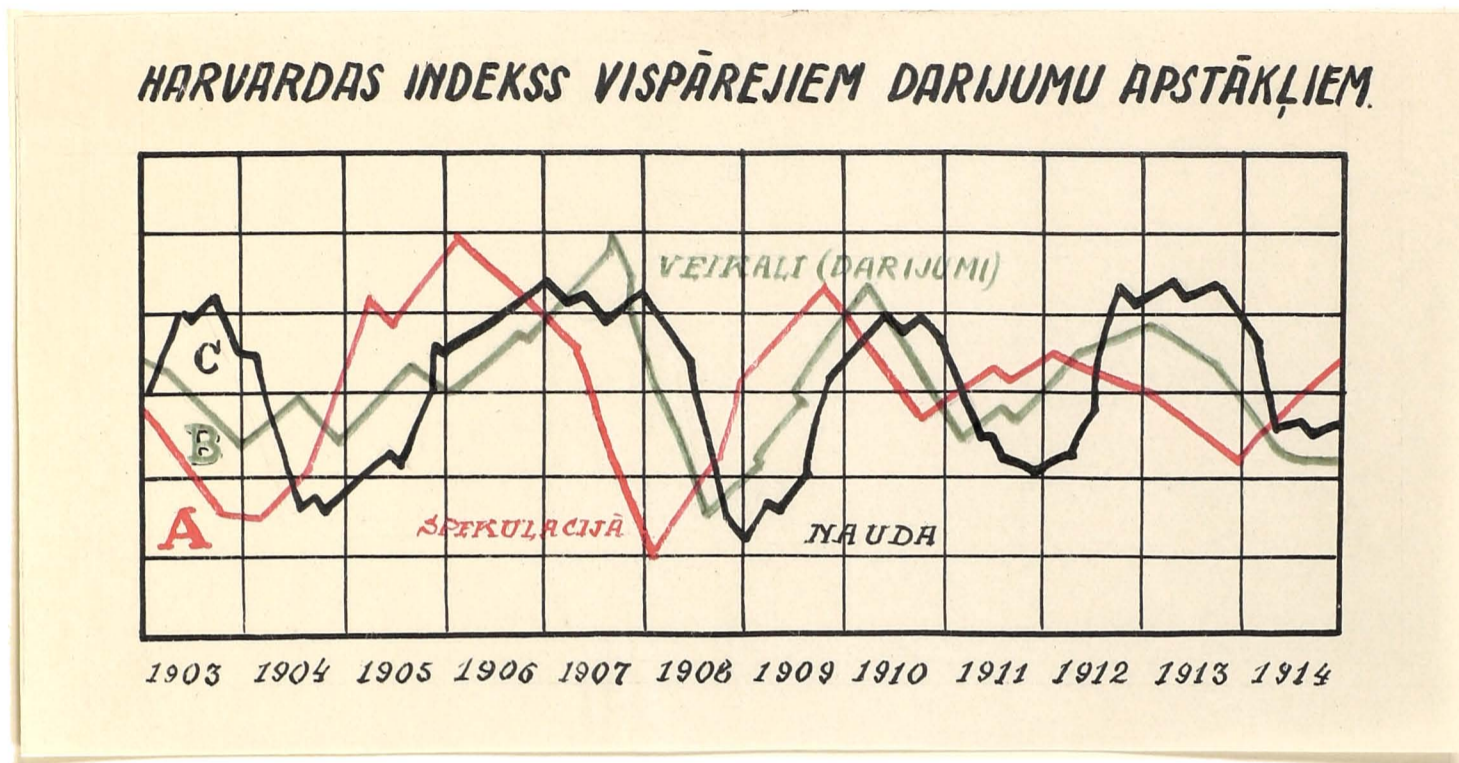
2/ Ernst Wagemann - Konjunkturlehre, Berlin, 1928, lpp. 107.

AMERIKAS SAIMNIECISKĀS DZĪVES BABSONA BAROMETRS (CENU KUSTĪBA IZSLĒGTA)

- b) **V a i r ā k - k u r v u b a r o m e t r s**, kas pēdējā laikā izvirzās pirmā plānā, kā raksturīgāks saimnieciskai dinamikai, un pēc savas būtības dziļāks. Šeit raksturīgs ir Harvardas instituta indekss, kas sastādās no trīs kurvēm: spekulācijas kurves (Ņujorkas banku "bank-debits", rūpniecības akciju kursi), veika-la kurves ("bank-debits" provinces bankās, liel-tirdzniecības cenas), naudas kurves (diskonta likmes preču vekseļiem).

Šajā sakarā pievedīsim Harvardas indeksa attēlu,
kas dzīvi raksturo augšā pievesto.^{1/}

c) Vācijas konjunkturas pētīšanas instituta barometrs.

Pēdējais ir plašākais (izņemot krievu) no visiem pārējiem pazīstamiem konjunkturas barometriem. Instituts sākumā centies pielietot sistemu, kas apgaismo pēc iespējas visu saimniecības organismu. Sakarā ar to barometrā ietilpst vesels skaits rindu:

- 1) Produkcijas barometrs
  - a) pasūtījumu ienākšana
  - b) jēlvielu ievadumi
  - c) produkcija
  - d) nodarbinātība.

^{1/} E.Wagemann - Einführung in die Konjunkturlehre. Leipzig, 1929, lpp. 98.

- 2) Nodarbinātība ražošanas un patēriņa līdzekļu rūpniecību nozarēs.
- 3) Preču kustība noliktavās.
- 4) Ārējā tirdzniecība, kā iekšējā tirgus barometrs.
- 5) Veikalisko dispozīciju barometrs, kas salīdzina:
  - a) ilgtermiņa kreditus,
  - b) pasūtījumu ienākšanu,
  - c) nodarbinātību.
- 6) Kredīta barometrs.
- 7) Triju tirgu barometrs (efektu, preču un naudas tirgus salīdzinošā kombinēšana).
- 8) Preču cenu barometrs.

Jāatzīmē, ka praksē izrādījušās par lietderīgām lielākā vai mazākā mērā visas šīs barometru sistēmas, t. i., sekojot viļņveidīgai līnijai ilgākā gadu rindā, bijis iespējams puslīdz noteikt attiecīgo rindu virzienu tuvākos gadus uz priekšu, protams atskaitot endogēno krīžu gadījumus. Tā, pasaules karš izjauca visas šīs aprēķinu rindas, un pēckara gados tās nācās atjaunot, daļai piekombinējot klāt jaunus elementus.

VI. KONJUNKTURA UN PRIVĀTSAIMNIECĪBA.

1. Konjunkturas ciklu sadalījums no privātsaimnieciskā viedokļa.

Mēs jau agrāk pievedām konjunkturas norises cikla atsevišķo stādiņu definējumu un norādījām, ka visumā dominē trīstaktu sistema: depresija-krīze-uzplaukums.

Vācijas konjunkturas pētīšanas institūts paredz četras stādiņas konjunkturas ciklā: depresiju, uzplaukumu, ziedu laikus, krīzi. Mēs jau aprādījām, ka šis iedalījums faktiski tikai sīkāki, detaljētāki ilustrē vispār pieņemto trīstaktu ciklu, jo uzplaukuma un ziedu laika jēdzieni grūti šķirojami un ir pēc būtības identiski.

Skaidrākai konjunkturas perioda iedarbības izpratnei pieturēsimies turpmāk pie Vācijas konjunkturas pētīšanas institūta iedalījuma: depresija-uzplaukums-ziedu laiki-krīze.

a) D e p r e s i j a.

Depresiju iezīmē veikal darbības stagnācija, klusums. Produkcijas faktorus, kādas dabas tie arī nebūtu, iespējams izmantot tikai daļai. Pat pie nepilnīgas produkcijas līdzekļu izmantošanas, ražotās preces grūti atrod pircējus, jo pieaugušā bezdarba dēļ samazinātām pirkšanas spējām pretim stāv iepriekšējās stādiņas

lielās preču rezerves. Tā kā lieluzņēmumiem nav iespējams izmantot savu iekārtu, daudzi uzņēmumi nevar nosargāt savu kapitalu. Daudz neizlietota kapitāla iet bojā, un daudzi uzņēmumi bankrotē, jo nespēj piemēroties mainījušamies apstākļiem.

Šis nedrošais stāvoklis turpinās tik ilgi, kamēr aptuveni sasniegts jauns līdzsvars tirgos, un ar to doti priekšnoteikumi jauna uzplaukuma perioda iestāšanās.

b) U z p l a u k u m s.

Mēs jau aprādījām, ka uzplaukuma cēloņi meklējami endogenos, pašā saimniecības organismā slēptos, spēkos. Visvairāk te nāk talkā katrā uzņēmumā iemītošā tieksme pēc peļņas; katrs uzņēmums, kas cenšas pēc peļņas, cenšās arī vienmēr izmantot katru sološu tirgus konstelāciju, neierobežojoties uz tagadni vien, bet metot skatu arī nākotnē, un vērtējot konjunkturas attīstības izredzes. Tversana pēc tagadējās, un spekulēšana uz gaidāmo peļņu - tā ir pamata tieksme, kas puslīdz izlīdzinātā, līdzsvarotā saimniecībā noved pie uzplaukuma. Eksogēnie, ārējie faktori šeit kriet mazāk svarā; tiem ir gadījuma raksturs, un tie var tikai pastiprināt, vai kavēt pamata tendenci. Protams, ne visi uzņēmēji prot izmantot situāciju. Kā saka Šumpeters^{1/}, "tikai genialais uzņēmējs prot saskatīt jaunās privātsaimnieciskās iespējamības."

1/ Schumpeter - Theorie d. Wirtschaftlichen Entwicklungen, 2. Aufl., Leipzig, 1926, lpp. 320.

Pēc Šumpetera, uzplaukums parastā mērogā nebūtu nemaz iespējams, ja savstarpēji neatkarīgie uzņēmēji arī savās dispozīcijās darbotos pilnīgi neatkarīgi. Nedaudzie drošie uzņēmēji, kas tehnikas jauninājumos, vai tirgus konstelācijas pārmaiņās saskata jaunas iespējamības, ir celmlauži, kuriem ātri vai vēlu seko citi. Pie tam uzņēmēji liek plašos apmēros iedarboties pirkšanas spējai un izsauc pirmās vieglās cenu kāpšanas pazīmes. Rodās arvien jauni uzņēmumi, un uzplaukums paliek vispārējs. Šumpeters formulē uzplaukuma izrietēšanu no depresijas šādā veidā:

1) privatsaimnieciski izdevīgas jaunu iespējamību esamība,

2) šo iespējamību ierobežota pieejamība, sakarā ar priekš tam vajadzīgām spējām un ārējiem apstākļiem,

3) tāds tautsaimniecības stāvoklis, kas pielaiž puslīdz drošas kalkulācijas.

Bet uzplaukums nes jau sevī sabrukuma dīgļus. Uzņēmēju mešanās uz izdevīgu nozari, tas "Gründertum", kas sāpīgi iespaidojis arī mūsu rūpniecību, pirmā kārtā sadārdzina produkcijas līdzekļu cenas, kamēr pēterīņā preču cenas ceļās daudz mazākā mērā.

Šo simptomatiski ļoti zīmīgo parādību sīki analizējuši Spiethoffs un Kassels.

Cenu celšanās dēļ uzplaukuma z i e d u l a i - k o s peļņas kvote, peļņas norma arvien vairāk samazinās. Ja jau iepriekš reakciju neizsauc citi faktori, par kuriem būs runa vēlāk, tad uzņēmumi tikpat pārspīlētās nodarbinātības dēļ ievirzās produkcijas izdevumu sadārdzināšanas vilnī, un ražojumu pašcena arvien mazāk atbilst pārdošanas cenai, līdz kamēr peļņa pārvēršās zaudējumos, kad ekspansija jau sasniegusi pārmerības un tādējādi noved pie sabrukuma - krīzes.

c) K r ī z e s.

Raksturīgās krīžu pazīmes būtu sekošas: preču tirgus cenas sāk strauji krist. Paraleli attīstās "bais- ses" kustība vērtspapīru tirgos. Ļoti apgrūtinātie kredita un finansēšanas noteikumi noved pie daudziem sabrukumiem. Naudas tirgus kļūst likvids. Paraleli uzņēmēju peļņa un, sakarā ar to, darba algas slīd uz leju; samazinās vispārējais patēriņš, kā sekas no vispārējām grūtībām, un zemām algām tirdzniecībā un rūpniecībā.

Produkcijā strauji samazinās ražošanas līdzekļu fabrikācija; sakarā ar to (otrā kārtā) slīd uz leju arī patēriņa preču ražošana.

Ārējā tirdzniecībā strauji samazinās imports, jo kredita grūtības un to izsauktais kapitāla trūkums, kā arī pirkšanas spēju mazināšanās, spiež apmierināties ar darījumiem no rokas mutē.

2). Kapitāls tirgus iedarbība un nozīme privātsaimnieciskā konjunkturā.

Ļoti svarīgs moments, kas konjunkturas ciklā iedarbojās veicinoši, vai traucējoši, ir kredīta jautājums. Daudzi teoretiski uzskata to par konjunkturas svārstību vienīgo cēloni. Tādēļ apskatīsim kredīta jautājuma nozīmi konjunkturas problemā atsevišķi, izceļot cēloņu sakarības starp konjunkturu, kredītu un uzņēmību.

Spiethoffs un v. Beckerath's cenšās ienest kredīta tirgus ārējā iekārtā pārskatamību. Spiethoffs apzīmē "visu kredīta pārņemšanas notikumu domāto vienību" par kapitāla tirgu plašākā nozīmē, un šai vispārējai nozīmei padod kapitāla tirgu šaurākā nozīmē - ilgtermiņa kapitāla tirgu, kam pretim stāv naudas tirgus, kā īstermiņa kapitāla tirgus.

Dr. Ernsts Deučs ^{1/} gluži nepievienojas šādai definīcijai. Tas uzskata kapitāla tirgu plašākā nozīmē, nešķirojot pārņemamā objekta juridisko dabu, no tīri saimnieciskā viedokļa, kā kredīta tirgu.

Kapitāla tirgus (pēc Spiethoffa - kapitāla tirgus šaurākā nozīmē) ir hipotēku, ķīlu zīmju un efektu tirgus, kas šķirojās ciešo renšu un dividendu papīru īpaštīrgos. Pēc juridiskā rakstūra, kādu pieņem kapitāls uzņēmumā, var runāt par uzņēmuma kapitālu, kā

paškapitalu un uzņemtu kapitalu (pēdējo, kā ilgtermiņa sveškapitalu). Naudas tirgus tirdzniecības objekts ir īstermiņa uzņemts kapitāls, ko vajadzētu izlietot tikai ātriem apgrozījumiem.

Lai noskaidrotu uzņēmēju darbības iespaidu uz konjunkturu, mums krīt svarā šajā sakarībā pirmā kārtā divi momenti:

1) procentu likmes tīri funkcionelā sakarība ar uzņēmēju darbību,

2) uzņēmuma kapitāla vajadzība un cenu kustība tirgos.

Konjunkturas norises un procentu likmes tīri funkcionelā sakarība viegli izprotama, analizējot piedāvājumu, pieprasījumu un cenas vispārējo sakarību. Augļu norma, kā kredīta cena sasniedz savu zemāko līmeni depresijā, kā periodā, kuŗu raksturo klusums veikaliskā dzīvē.

Konjunkturai ceļoties, proporcionēli pieaug pieprasījums pēc kapitāla - sākumā lēnām, tad ātrāk līdz beidzot tas sasniedz ziedu laikos savu augstāko pakāpi, resp. augstāko procentu likmi. Starp konjunkturu un augļu likmi te pastāv cēloņu sakarība, kuŗa, pēc Dr. Ernsta Deuča^{1/}, gan nav vēl izpētīta attiecībā uz iekšējām, kauzālām attiecībām, bet toties nav noliedzama.

Kā saka prof. Kassels^{2/} "depresijā valda zema procentu

1/ Dr. E. Deutsch - Konjunktur und Unternehmung, lpp. 34

2/ Cassel - Theoretische Sozialoekonomie, lpp. 559.

likme, kas ierosina uzņēmēja uzņēmību; konjunkturas ziedu laikos valda augsta procentu likme, kas iedarbojas bremzei līdzīgi. Otrādi, konjunktura noteic arī augļu likmi; depresija pati rada zemās likmes, kas sagādā tās galu, tāpat kā augsta konjunktura sadzen augļu likmi līdz augstumiem, kur tā paliek neciešama un tās dēļ jāsabruk konjunkturas ziedu laikam."

Šajās abstraktās sakarībās, pēc Dr. Deuča, jāierindo uzņēmēja darbība. Uzņēmēja darbības atdzīvošanās depresijas beigās zem kredita iespaida saprotama tādējādi, ka kredita tirgos (tāpat kā pārējos) pakāpeniski izveidojas stāvoklis, kas sniedz uzņēmējam, kurš paspējis pārvārēt krīzes briesmas, jau minētās jaunās iespējamības, un arī tālāk atvēl izlietot citas iespējamības. Tas notiktu, pēc Dr. Deuča^{1/}, apmērām šādā kārtā: depresijas laikā pamazām pieaug krāšanas, resp. nopelnīšanas tieksmes, ja arī ne pie visiem uzņēmumiem, kuŗu peļņas vēl ir mazas, tad vismaz pie dažiem, kas atliek sāpus sezonas klusuma dēļ neizlietojamās peļņas rezerves; tāpat arī pārējās noguldītāju šķiras grūto laiku dēļ ķerās pie krāšanas. Kapitāls pa daļai negrib saistīties kapitāla tirgū, kas krīzes dēļ šķiet nedrošs, bet meklē naudas tirgū, un, pieprasījumiem trūkstot, tiek piedāvāts par arvien zemāku likmi. Tikai pamazām nodi-

binas zinams izlīdzinājums. Realā kapitāla radīšana depresijas laikā tā tad paliek aiz noguldījumu kapitāla pieaugšanas, un beidzot noved pie tā, ka samazinātā produkcija stāv pretim augošam pirktspējas pieprasījumam. Ar to kredīta un pieprasījumu apstākļi dod iespēju labāki izmantot uzņēmumu ierīces. Produkcija atkal atlicina pietiekošu peļņu, un uzņēmēji, kas peļņas šānses vēlās izmantot, ķerās pat pie iekārtu paplašināšanas. Sākumā paplašināšanu iespējams izvest saviem līdzekļiem, bet vēlāk - pa lielāki daļai ņemot talkā piegādātāju, resp. banku kredītu. Pieaugošos kredītu pieprasījumos izpaužās pieaugošā uzņēmība.

Saimnieciskās darbības, resp. aktivitātes pieaugšana spekulācijas ceļā iespējama tikai paraleli ar tāļu ejošu kredīta ekspāziju. Bankas mēģina pieskaņoties augošiem apgrozījumiem ar banku maksāšanas līdzekļu pastiprinātām emisijām, un cenšās apmainīt pēc iespējas visus kredīta pieprasījumus, plaši izlietojot kredītus arī no savas puses. Tikai kredīta ekspāzija ir tā, kas pieļauj spekulācijas plēšanos plašumā. Uz kredīta pamata, spekulācija (it īpaši vērtspapīru tirgū) ātri izvēršas par pārspekulēšanos, kas dibinas tikai uz citu spekulācijām. Ražotāji uzsāk pārspīlētu un saimnieciski neat-
taisnojamu dzišanos pēc rāzošanas līdzekļiem, kas re-

zultējas ražošanas un patēriņa preču producēšanas nēsaskaņā. Augošā mērā pieaug krediti ierīču izbūvēšanai, vai jauniekārtošanai, neskatoties uz to, cik viegli, un kādā ceļā šādi krediti dabujāmi. Uzņēmējs vairs nevai- cā, vai augošā produkcija arī pēc iekārtas paplašināša- nas atradīs vēl pietiekoši plašus un uzņemšanas spējī- gus tirgus. Nepārdomātā veidā norisinas fabriku iekār- tu izbūve, neraugoties uz augošām procentu normām un sa- dārdzinātām izejvielām. Kad nu pārdošanas cena sāk tik- ko attaisnot produkcijas izdevumus, un ražojumi galu galā kļūst nepārdodami, vispirms iesalst īstermiņa ope- ratīvie krediti, kurus nācās atmaksāt iz gaidītiem ie- ņēmumiem.

Šie krediti nenāk vairs atpakaļ naudas tirgū, rada tur piedāvājumu mazināšanos, veicina procentu likmes augša- nu, un izsauc naudas trūkumu. Grūtības naudas tirgū paasinās vēl ar to, ka kļūst neiespējami pārvest īster- miņa ierīces kreditus ilgtermiņa kreditos, kā bija pa- redzēts, jo kapitāla tirgus nevar vairs dot līdzekļus tālākām ekspanzijām. Kreditu pieprasījumi kļūst arvien akūtāki; tā kā novēloti uzsākto izbūvju pabeigšanai tiek meklēts kapitāls par katru cenu, tad kļūst apdrau- dēts otrs svarīgais kredita pieprasījumu tirgus - patē- riņa preču produkciju tirgus.^{1/}

Ir viegli saprotams, ka pie šādas arvien vairāk aizmig-

^{1/} A.Halm - Das Zinsproblem am Geld- und Kapitalmarkt,
Jahrbuch für Nationalökonomie und Statistik.1927.lpp.28.

lotas saimniecisko notikumu pārskatāmības jārāk tikai kādam triecienam, lai sagāstu visu nepārdomātās spekulācijas ēku.

Depresijas stadijā, kas izriet no apskatītās krīzes, apstākļi pamazām sāk atkal kārtoties, un arī kredītu tirgus pamazām pieskaņojās jaunai "haussei".

Teoretiski ir ļoti no svāra stingra naudas un kapitāla tirgus šķirošana. Jau Spiethoffs uz noteiktāko uzsver, ka katram no tiem ir savas noteiktas un raksturīgas īpatnības, kas rezultējas abu tirgu dažādā iedarbībā, resp. reakcijā uz konjunkturas kustību.

Pat A.Halms ^{1/} pāriet šeit viegli pāri īpatnējām cēloņu sakarībām. Lai labi izprastu abu kredīta tirgu pamata atšķirības, jāpēta to reakcijas konjunktura cikliskā attīstībā.

Halms šķiro abus tirgus pēc to dažādās cenu politikas un dažādas termiņu noteikšanas. Apskatot tos šajā sakarībā, uzkrīt lielās procentu normas svārstības naudas tirgū, bet samērā mierīgā augļu likmju attīstība kapitāla tirgū.

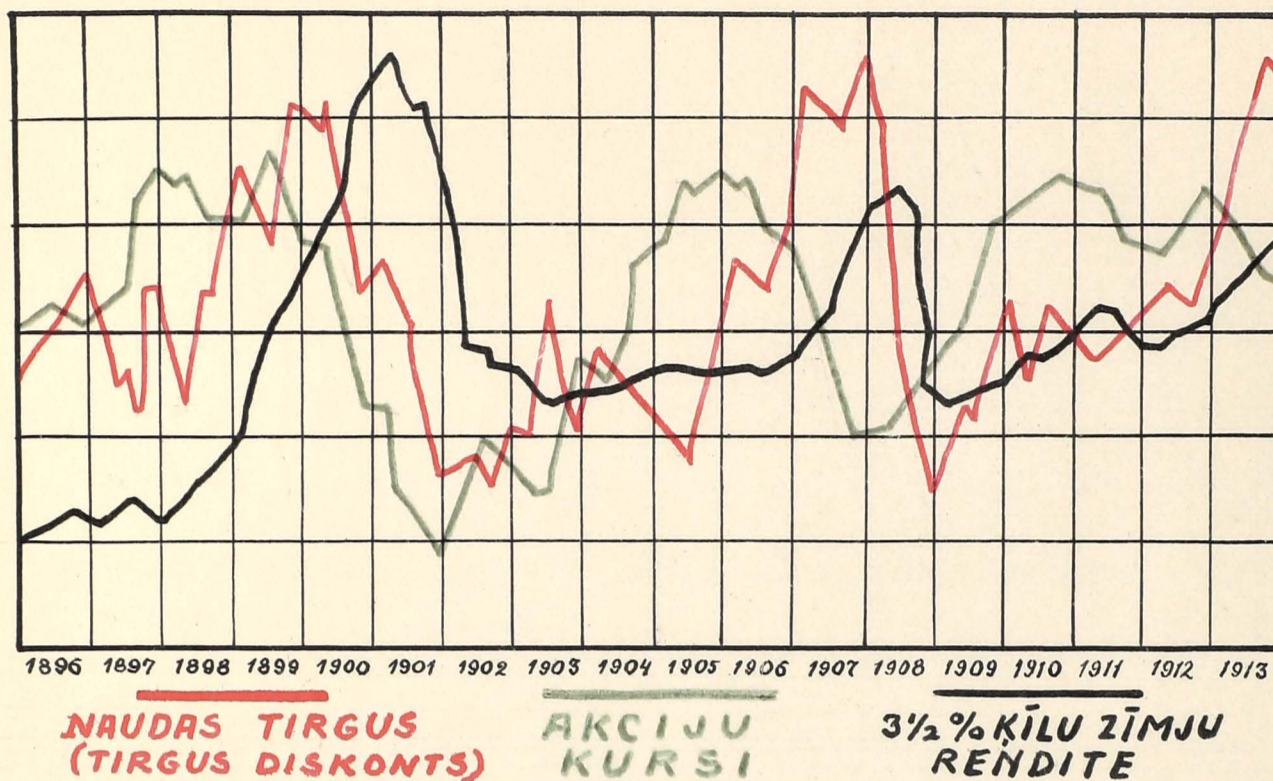
Šī doma tomēr neapstiprinās visā visumā, salīdzinot dažādu vērtību kotācijas ilgākā periodā.

Dr.Deučs, gribēdams pierādīt Halma teorijas defektus, uzstāda ^{2/} sekošu diagramu:

1/ A.Halm - Das Zinsproblem am Geld- und Kapitalmarkt.
Jahrbuch für Nationalökonomie und Statistik, 1927, lpp. 29

2/ Dr. Paul Deutsch - Konjunktur und Unternehmung, lpp. 45.

VĀCIJAS NAUDAS TIRGI 1896.-1913.G.G.

Kā redzams, sakarība starp svārstībām naudas un kapitāla tirgos ir ļoti liela, lai gan ilgtermiņa papīru līnija attīstās mierīgāki; bet tas viegli izskaidrojās ar kapitāla tirgū parastiem gariem termiņiem, kuri vienkārši nepieļauj lielākas svārstības diskontā. Bez tam naudas tirgu, ar tā īsiem termiņiem, jo lielā mērā iespaido sezonas svārstības, kas ilgtermiņa papīriem svešas.

Šo tīri teoretisko konstatējumu svars meklējams to pielietošanā spekulācijā. Ja mēs pieņemam atzinumu, ka ilg- un īstermiņa vērtspapīru (ar noteiktu ienesības procentu) kursu svārstības savā starpā, kā arī noteiktas ie-

nesības papiru pret akcijām kursa svārstības, tiek izsauktas no periodiskiem cikliem, tad iespējams zināmā mērā racionalizēt spekulācijas, ierobežojot riska procentu līdz minimumam. Šāda kontrolēta spekulācija "apzināti pāriet piemērotā konjunkturas cikla fāzē no vienas kategorijas uz otru"^{1/}, t.i. no akcijām uz īstermiņa kredītiem, vai papīriem ar noteiktu ienesību.

Deuģis citē gadījumu, kur 1924.gadā Londonā dibināta akciju sabiedrība ar £ 50.000.-,- lielu pamatkapitalu, kurā kā padomdevējs saistīts Džons Meinards Keins. Sabiedrība gūst peļņu, plānveidīgi mainot kapitāla ieguldījumus, tādējādi pelnot uz konjunkturas svārstībām. Šis piemērs vēl reiz pastrīpo izsmelošas konjunkturas statistikas nepieciešamību, jo tā dod iespēju izdarīt arī konjunkturas prognozes.

3. Konjunkturas privātsaimnieciskā uztveršana.

Mēs jau aprādījām galvenās "konjunkturas barometru" sistēmas, t.i. indeksu grupējumus visos galvenos saimnieciskās aktivitātes virzienos. Neskatoties uz atšķirībām atsevišķās indeksu metodēs, un atsevišķu indeksu cēloņsakarīgo grupēšanu, visām viņām kopējs tomēr ir viens: saimnieciskās kustības simptomu grupēšana sekošās pamatgrupās:

- 1) Kredīta tirgus simptomi.

^{1/} Schultze Ernst - Dauerkrise und Daveslast, lpp.15.

2) Nodarbinātības simptomi, ievērojot arī uzņēmumu vadības, resp. produkcijas gaitas atsevišķos procesus.

3) Cenu kustība.

4) Mērauklas pirkšanas spējas konstatēšanai.

Uzņēmējam, kas grib apzināti vadīt savu uzņēmumu pavis-
mazākās pretestības ceļu, uzmanīgi jāseko visiem šiem
simptomiem.

Dr. Deučs uzstāda sīku analitisku šēmu pievestiem galveniem grupējumiem. Sistematizējot visus neskaitāmos konjunkturas simptomus, tie ierindojās pievestā pamatgrupā šādi:^{1/}

A. Kredīta tirgus simptomi.

I. Naudas tirgus

1) Biržā kotētā naudas cena:

- a) dienas naudai,
- b) mēneša naudai,
- c) privātdiskontam,
- d) preču vekseļiem.

2) Banku augļu un provīzijas likmes:

- a) klientu kreditēšanai,
- b) klientu noguldījumiem.

3) Starptautiskās valūtas kustības.

^{1/} Dr. P. Deutsch - Konjunktur und Unternehmung, lpp. 52, un sek.

II. Naudas un kapitāla tirgus.

1) Kursu attīstība:

- a) akcijām un dalību zīmēm -
  - a') smagā rūpniecībā,
  - a") apstrādājošā rūpniecībā,
  - a''') tirdzniecībā un preču satiksmē.

2) Kapitālu radīšana un kapitālu izlietošana.

- a) kapitālu radīšana (piedāvājums)
  - a') svešas naudas kustība bankās,
  - a") kreditkooperatīvu noguldījumu kustība
- b) kapitālu izlietošana (pieprasījums)
  - a') privāto un emisijas banku saimnieciskie kredīti:
    - 1) debitori,
    - 2) vekseļu kredīti,
    - 3) iekšlājumi un pārķīlājumi.
  - a") kapitālu apgādāšana caur vērtspapīru emisiju:
    - 1) akcijas un dalību zīmes,
    - 2) privātie un sabiedriskie ārzemju vai iekšējie uzņēmumi,
    - 3) dibināšanās statistika (jaunie uzņēmumi),
    - 4) emitēto vērtspapīru rendīte priekšturētāja un emitētāja.

3) Biržas apgrozījumu nodoklis, kā biržas apgrozījumu barometrs.

B. Veikala darbības (uzņēmības) simptomi.

I. Ražošanas process, ieskaitot būvdarbību.

(svarīgāko preču ražošana)

II. Mašīnēlā un manuellā darba spēka pielietošana ražošanas procesā

1) dzinējspēka patēriņš,

2) nodarbinātības statistika.

III. Apgrozījumu process.

1) tiešā apgrozījumu fiksēšana,

2) netiešā apgrozījumu fiksēšana (piem. caur apgrozījumu nodokļiem, satiksmes statistiku, importa - eksporta skaitļiem un kugu kustību).

IV. Pārējo uzņēmības stadiju fiksēšana.

1) pasūtījumu ienākšana,

2) preču krājumi noliktavās.

V. Naudas un maksājumu apgrozība uzņēmumos.

VI. Uzņēmumu rentabilitātes fiksēšana:

1) tieši (dividendes, A/S. peļņas statistika),

2) netieši (vekseļu protesti, jaundibinājumu un likvidāciju salīdzināšana).

C. Cenu attīstība, kā konjunkturas simptoms.

I. Lieltirdzniecības cenu indekss.

II. Sīktirdzniecības cenu indekss.

D. Pirkšanas spēju statistika.

I. Algu kustība.

II. Ienākuma nodokļa aplikšana un iekasēšanas attīstība.

III. Dzīves dārdzības indekss.

IV. Iedzīvotāju kustība; privātā un sabiedriskā patēriņa kustība.

Tie ir pamata faktori, kas privātuzņēmējam jāpatur acīs pie konjunkturas vērtēšanas un konjunkturas prognozes. Bez tiem, konjunkturas cikla dažādo periodu vērtēšanā jāņem vērā vēl zināmi pamatiespiedi, kas atkarīgi no augstāk pievesto faktoru iedarbības visā kopībā.

Jāšķiro: konjunkturas cikla galvenais virziens, pamatlinija ("Secular Trend" - pēc Harvardas instituta apzīmējuma), kas atkarājas no iedzīvotāju skaita pieaugšanas, kulturēlās attīstības, tehnikas attīstības; tad - sezonas variācijas, kas norisinās šīs pamatlinijas robežās, un atkārtojās sistematiski gadu no gada; tālāk - cikliskās svārstības, t.i. tīrās konjunkturas svārstības, un

beidzot - eksogenu iemeslu izsauktās svārstības.

4. Uzņēmumu vadība un konjunktura.

a) U z ņ ģ ģ m u m u v a d ģ ģ b a s i e -

s p a i d s   u z   k o n j u n k t u r u .

Angļu tautsaimnieks Džons Meinards Keinsss, kādā no saviem darbiem^{1/} raksta: "Daudzas svarīgākās šo laiku saimniecības kļūdas rodas aiz riska, nedrošības, nezināšanas. Pa daļai tādēļ, ka dabas vai laimes sevišķi izdevīgi apveltīti indivīdi spēj izsist kapitālu iz citu nedrošības, vai nezināšanas, pa daļai arī tādēļ, ka iepriekšējā apstākļa dēļ katrs veikals ir bieži lotereja, rodas lielās nevienlīdzības īpašuma tiesībās. Tie paši faktori izsauc arī bezdarbu, pamatotu saimniecisku aprēķinu neattaisnošanos, un produkcijas, kā arī darba spēju pagrimsānu. Zāles pret šiem ļaunumiem meklējamas ārpus individuālās darbības apjoma; atsevišķi indivīdi var pat būt ieinteresēti šos ļaunumus vēl paasināt.

Es ticu, ka zāles pa daļai būtu meklējamas labi pārdomātā valūtas un kredita jautājumu kontrolē caur kādu centrālu orgānu, pa daļai arī attiecīgu statistisku datu vākšanā un plašā publicēšanā, ieskaitot te arī visu ziņāšanas cienīgo saimniecisko datu pilnu publicitāti, kas panākama (ja citādi nav iespējams) likumdošanas ceļā".

Šis citāts raksturo daļu no tām grūtībām, kādas privāto uzņēmumam jāpārvār, pieskaņojoties konjunkturai. Bet blakus spekulatīvam elementam un blakus valūtas un kredita jautājumiem, privāto uzņēmuma vadībai jāievēro vēl

1/ J.M. Keynes - Das Ende des Laissez-Faire, München, 1926, lpp. 35. un sek.

daudzi un dažādi citi pamatnoteikumi.

Šinī sakarā te ir divi pieejas ceļi:

- 1) tautsaimnieciskā, vai valsts saimnieciskā konjunkturas parādību analīze, un
- 2) konjunkturas problēmu risināšana atsevišķa uzņēmuma administrācijas robežās.

J.Mühlenfelss^{1/} pirmais eksakti šķiro šo divkāršo orientāciju:

- a) vai nu skats tiek pirmā kārtā vērsts uz saimnieciskās dzīves parādību kopību - tautsaimniecību vai pasaules saimniecību - un izmeklēšanas vidus punktā stāv saimnieciskā kopprocesa pārmaiņas;
- b) vai arī pirmā kārtā par izmeklēšanas objektu kalpo atsevišķas saimniecības nozares jeb ķermeņi, lai pēc tam varētu sīki analizēt kopību, izejot no atsevišķām vienībām. Citiem vārdiem sakot - pētīšana ir vai nu sintētiska, vai analītiska.

Privātsaimniecībā mums krit svarā pirmā kārtā otrā orientācija - sintētiskā, jā tā to var apzīmēt.

Kā to uzsver Dr.Deučs²⁾, te jau novērojama tuvināšanās uzņēmumu vadības metodikai (Methodik der Betriebswirtschaft). To konjunkturas problēmu atrisināšana kas izriet no speciēliem uzņēmumu vadības viedokļiem, ir sva-

1/ Jahrbuch für Nationalökonomie und Statistik, 1924, Bd. 122.

2/ Paul Deutsch - Konjunktur und Unternehmung, Berlin, lpp. 11. un sek.

rīgs (ja ne galvenais) jautājums privātsaimniecībā tās attiecībās pret konjunkturu.

Kādi tad būtu tie konjunkturas problēmi, kas ietilpst uzņēmuma saimniecībā?

Jau Šārs savā "Handelsbetriebslehre" noteikti raksturo konjunkturas iespaidu uz uzņēmumu vadību, un atrod, ka nepieciešams to izprast sīkumos, lai ^{1/} "nodrošinātu tirdzniecību pret neparedzētiem traucējumiem, pakāpeniski samazinātu laimes un gadījuma nozīmi vaicā vadībā, toties paplašinot to sferu, kur nedrošības vietā nāk kalkulācija un kur vadoša ir uzņēmēju griba".

Tāpat P.Momberts uzstāda tēzes ^{2/}, ka jāievēro sakarība, kāda pastāv starp produkcijas saimniecību, reprodiktīvo patēriņu un konjunkturas norisi, no privātsaimnieciskā viedokļa.

Jāizmeklē līdzekļi, ar kādiem uzņēmums, paturot acīs savu saimniecisko mērķi, pieskaņojās konjunkturas svārstībām. Tāpat jāredz, kā konjunktura dažādi iedarbojas uz uzņēmumu, atkarībā no tā speciālās savdabības, un kā, no otras puses, šī savdabība var atstāt iespaidu uz konjunkturu, kā tādu. Šis cēloņu sakarības var pilnībā izprast, izejot tikai no atsevišķo saimniecisko vienību savdabības.

Ari Šönics ^{3/} uzsver "cik lielā mērā krīzes un konjunkturas problēmu veicina dziļāka ieskatīšanās privāteko-

1/ Dr. J. F. Schär - Handelsbetriebslehre, Leipzig, 1923, lpp. 77.

2/ P. Mombert - Einführung in das Studium der Konjunktur, lpp. 141.

3/ Schönitz - Die private Unternehmung, Berlin.-Wien, 1928, lpp. 23.

nomiskās cēloņu sakarībās",

Krīzes un konjunkturas jēdzienā ietilpst blakus tirgus un vispār saimnieciskā pamata arī saimnieciskā vienība.

b) K o n j u n k t u r a   u n   d a ž ā d i e
u z ņ ē m u m u   t ī p i .

Privātsaimniecības attīstībā konjunktura izpaužas
šādos veidos ^{1/} :

Katras konjunkturas sekas valsts saimniecībā ir sekundārā, jeb blakus parādība, kas izveidojās, atsevišķām privātsaimniecībām reaģējot uz konjunkturu zināmā, noteiktā virzienā. Tā tad konjunkturas iedarbība uz privātsaimniecībām ir primārā parādība, un konjunkturas pētījumiem arī krīt visvairāk svarā.

Otrkārt, konjunkturu jau rada taisni atsevišķu privātuzņēmumu, jeb vienpersonu uzņēmumu saimnieciskā taktika, kas kopsavilkumā iespaido vienā vai otrā virzienā preču, kapitāla un naudas tirgu, un rada pārmaiņas konjunkturas gaitā.

Apskatot veidus, kādā privātsaimniecība taktika iespaido konjunkturas gaitu, ņemsim par izejas punktu konjunkturas zelsšanas laikmetu. Līdztekus mums jāapskata arī pārmaiņas naudas un kapitāla tirgū, jo pēdējā pārmaiņas stāv ciešā sakarā ar konjunkturu.

Ne visi privātuzņēmumu tipi reaģē uz konjunkturu

1/ Prof. Dr. P. Mombert - Einführung in das Studium der Konjunktur, lpp. 134 & sek.
K. Diehl und P. Mombert - Ausgewählte Lesestücke zum Studium der politischen Oekonomie, 7. Band - Einleitung von Mombert: "Der privatwirtschaftliche Gesichtspunkt bei der Erforschung der Konjunkturentwicklung".
Karlsruhe, 1920.

vienādi. Te jāšķiro vienpersonas uzņēmumi no akciju sabiedrībām. Atsevišķā uzņēmuma īpašnieks var izlietot uzņēmuma peļņu, cik tāļu tā nekalpo īpašnieka un viņa ģimenes dzīves vajadzībām, ieguldot to uzņēmumā un tādejādi to paplašinot un nostiprinot.

Turpretim akciju sabiedrības izlieto visu peļņu, cik tāļu tā nekalpo atklāto un kluso rezervu radīšanai, dividendu izmaksai akcionariem. Uzņēmuma paplašināšanai akciju sabiedrības jau izlietos kapitāla tirgus palīdzību.

Teiktais rāda, ka privātīpašnieks sava uzņēmuma paplašināšanā un izveidošanā ir daudz neatkarīgāks, nekā akciju sabiedrības. Pēdējo kapitāls sastādās no tā sauktiem efektiem (vērtspapiriem), un tiek kotēts biržā, kur tas lielā mērā padots biržas spekulācijai un biržas noskaņojumiem. Atskaitot biržas iespaidu, atliek vēl lielbanku iespaids uz akciju sabiedrībām. Sakarā ar to taisni konjunkturas ziedu laikos banku un biržu iespaids uz produkciju var būt ļoti liels, jo taisni šinī periodā akciju sabiedrības spiestas uzņemt visvairāk kapitālu produkcijas paplašināšanai.

Te atkal izteicās akciju sabiedrību uzbūves īpatnība: pie produkcijas paplašināšanas nekrīt svarā atsevišķu personu vai direktoru vēlēšanās, bet gan tirgus stā-

voklis. Tā tad konjunkturas ziedu laikos akciju sabiedrības paplašina produkciju un uzņem šim nolūkam kapitālu, kuru iegūst svabadā kapitāla tirgū, tādējādi nokļūstot līdz zināmam mēram kapitāla tirgus atkarībā.

Te jāievēro vēl, ka pēdējā laikā tiklab Latvijā, kā viscaur Eiropā novērojama spilgta tendence pārvērst privātuzņēmumus akciju sabiedrībās. Ar to produkcijā ievietotais kapitāls pieņem arvien vairāk efektu (vērtspapīru) formu.

Atzīmējams, ka Latvijā ir ap 500 akciju sabiedrību, no kurām ap 80% pārvērtusēs no privātuzņēmumiem un tikai ap 20% no tām nodibinājušās pilnīgi no jauna, ar svaigiem kapitāliem, neiejaucot kādu iepriekšējo vienpersonu uzņēmumu.^{1/}

Kā jau minēts, šis apstāklis pavairo privātuzņēmumu atkarību no kapitāla tirgus. Bez tam pats rūpniecības organizācijas veids, t.i. jautājums, vai izšķirties par labu privātīpašnieka uzņēmumam (vienpersonu uzņēmumam), vai akciju sabiedrībai, bieži vien kalpo par līdzekli zināmu privātsaimniecisku mērķu sasniegšanai. To liecina, starp citu, apstāklis, ka uzņēmuma pārvēršana akciju sabiedrībā sevišķi spilgti izpaužās taisni zināmās nozarēs - pie mums it īpaši manufaktūras, galanteriju preču un baudu vielu nozarēs. Abu šo apstākļu dēļ akciju sabiedrību skaita pavairo-

1/ Fin.min.tirdzniecības nodaļas dati.

šanās uz privātuzņēmumu skaitu, neapšaubāmi var atstāt iespaidu uz konjunkturas gaitu.

c) K r e d i t a p o l i t i k a .

Mēs atzīmējam, ka uzņēmumu pārveidošana atsevišķās rūpniecības nozarēs var iespaidot konjunkturas gaitu. Pie šī gadījuma jāuzsver, ka vispāri parādības, kas stāv sakarā ar atsevišķu nozaru īpatnībām, krīt ļoti svarā pie konjunkturas cēloņu izprašanas. Ne mazākā mērā, kā uzņēmumu pārveidošanas taktika, konjunkturas gaitu iespaido atsevišķās rūpniecības nozarēs praktizētā kredita politika^{1/}. Atsevišķās rūpniecības nozarēs pastāv īpaši veidi, kādos privātuzņēmumi atvēl kreditus saviem klientiem.

Šīs taktikas piemērs bija pirms dažiem gadiem spilgti novērojams arī pie mums.

Latvijas dzirnavnieki bija atvēlējuši maizniekiem uz kredita miltus par apm. 4 miljoniem latu. Kad Rīgā 1926. gada beigās nodibinājās mechaniskā maizes ceptuve - fabrika, kas būtu varējusi ražot gairāk, kā pusi no visas Rīgas maizes patēriņa, un izmaksāja ap Ls. 380.000.-, dzirnavnieki bija spiesti nopirkt jaundibināto fabriku par apm. Ls. 500.000.-, jo pretējā gadījumā nebija nekādas izredzes realizēt sīkiem maizes cepējiem atvēlētos kreditus. Maizes fabrika paredzamā laikā netika

1/ P. Mombert - Einführung in das Studium der Konjunktur, lpp. 137. un sek.

laista darbā un stāv tagad dīkā.

Šie debitoru konti atkal stāv ciešā sakarībā ar naudas un kapitāla tirgu. Viegli saprotams, ka rūpnieki nevar atvēlēt tik lielus kreditus paši no saviem līdzekļiem. Atgriežoties pie piemēra ar dzirnavniekiem - nav šaubu, ka tik lieli miltu krediti atvēlēti, izmantojot plašos apmēros banku kreditus. Tas arī apstiprinājās, redzot, ka pie maizes fabrikas pirkšanas piedalījās arī divas Rīgas bankas - Latvijas Privatbanka un Internacionālā banka, atvēlot dzirnavnieku koncernam vajadzīgos līdzekļus. Dzirnavnieki bija spiesti uzpirkt fabriku, lai nezaudētu sīkiem maizes cepējiem kreditētās lielās naudas sumas, bet bankas savkārt bija spiestas piedalīties šinī operācijā, lai nodrošinātu dzirnavniekiem iepriekš atvēlētos kreditus.

Pārdošanas noteikumu un kredīta atvēlēšanas jautājums ir pirmā kārtā privātsaimnieciski pamatots. Jaundibināti uzņēmumi parasti atvēl ļoti tolerantus maksāšanas noteikumus, lai tiktu galā ar konkurenci. Vecie uzņēmumi bieži atvēl plašus kreditus, lai pavairotu noņēmēju skaitu un tādā kārtā palētinātu produkciju. Katrā gadījumā šeit ir darīšana ar notikumiem, kas stāv ciešā sakarā ar konjunktūras gaitu.

d) I e p i r k š a n a s p o l i t i k a.

Ari iepirkšanas politika^{1/} konjunkturas ziedu laikos stāv sakarā ar konjunkturas gaitu un atsevišķo rūpniecības uzņēmumu ekonomiskām īpatnībām. Šeit pirmā kārtā atzīmējama uzplaukuma periodos tieksme uzpirkt jēlvielas un produkcijas līdzekļus par nesamērīgi augstām cenām, jo rūpnieki un tirgotāji šādos periodos rēķinās ar iespējamību, ka nespēs segt patēriņu.

Bieži vien uzplaukšanas laikā novērojama arī tīri spekulatīva tieksme uzpirkt jēlvielas, lai pārdotu tās, cenām turpinot celties, ar peļņu u. Šādos gadījumos uzņēmums jau iepriekš rēķinās ar to, ka nepatērēs pats uzpirktās jēlvielas.

Piemēru šādai taktikai var sniegt Latvijas 1923.gada mežu torģi. Pastāvot augstām zāģētu kokmateriālu cenām pasaules tirģū, liela daļa vietējo koktirģotāju rēķinājās vēl ar turpmāku cenu kāpšanu, un centās nodrošināt sev pēc iespējas daudz apaļkoku. Kustībai pievienojās vēl tirģoni no pārējām nozarēm, kas pirka mežus spekulatīvām nolūkam, t.i. vēlākai pārdošanai ar peļņu. Torgos eksportkoku vienības pārsolģja par 50 - 100%. Kad 1923.gada beigās zāģētu kokmateriālu cenas pasaules tirģū sāka slģdēt uz leģu, nepārdomātā iepirkšanas politika izsauca krģzi mģsu kokrģpniecģbā.

1/ P.Mombert - Einführung in das Studium der Konjunktur, lpp.143.un sek.

Daudzi uzņēmumi bija spiesti norakstīt prāvas sumas zaudējumus, un daži stāvēja neizbēgama bankrota priekšā noturoties tikai ar debitoru pretimnākšanu un Rīgas banku plašu kredīta palīdzību.

Kopējos koktirgotāju zaudējumus šajā periodā varēja vērtēt uz 8 - 10 miljonu latu.

e) C e n u k u s t ī b a.

Runājot par jēlvielu cenu kustību konjunkturas gaitā, nevar atstāt neatzīmētu svarīgu faktoru: dažādos ceļus, pa kādiem attīstās organisko un neorganisko jēlvielu cenas. Sombarts bija viens no pirmiem, kas registrēja šo parādību.

Pastāv liela diference starp rūpniecības nozarēm, kas pārstrādā organiskās izejvielas, un uzņēmumiem, kas izlieto produkcijai neorganiskās izejvielas.

Pirmā uzņēmumu grupā (kurā ietilptu ražas produkti, kā labība un animalie produkti) jēlvielu cenas izdevīgas konjunkturas laikā ceļās ātri un ievērojamā mērā. Otrā grupā (dzelzs, ogles u.t.t.) šī parādība, turpretim, novērojama daudz mazākā mērā. Var teikt, ka organiskās rūpniecības konjunkturu noteic raža, bet neorganiskās - jēlvielu produkcija. Šī pretešķība rada prievātsaimniecībai pilnīgi savādus ceļus zināmu mērķu sasniegšanai, kuri savkārt vēl sīkāki šķirojās pēc attie-

cīgās rūpniecības nozares īpatnībām. Visi līdzekļi, kādus piemēro sakarā ar šīm izšķirībām, savkārt no vienas puses ir zināmas konjunkturas auglis, bet no otras - to pielietošana atstāj savu iespaidu uz konjunkturas turpmāko gaitu.

Šīs sakarības, kas konstatējamas jau konjunkturas ziedu laikā, kļūst vēl skaidrākas, konjunkturai ejot uz leju un iestājoties depresijai.

Uzņēmējs mana konjunkturas slīdēšanu uz leju pirmā kārtā no cenu krišanās un apgrozījumu mazināšanās. Abas šīs parādības stāv ciešā sakarībā. Mazinoties zināmas preces pieprasījumiem, atsevišķie uzņēmumi pieliek visus spēkus, lai nebūtu jāsamazina produkcija un jāatstāj neizlietota daļa iekārtas. Uzņēmējs parasti stāv dilemmas priekšā: vai nu pazemināt cenas tiktāl, ka tam iespējams uzturēt produkciju pilnos apmēros, vai paturēt spēkā agrākās cenas, un pāriet uz produkcijas sašaurināšanu. Zem apstākļiem šāda dilemma var nostāties veselās rūpniecības nozares priekšā.

Kādu ceļu iet atsevišķi uzņēmumi vai rūpniecības nozares, noteic pirmā kārtā to iekārtas īpatnības. Tekstilrūpniecībā, piemēram, kur iespējams izslēgt daļu spoliņu vai aužamo stēļu, bez kā no tam ciestu produkcijas pašizmaksa, viegli iespējama produkcijas sa-

šaurināšana, paturot līdz pēdējam spēkā vecās cenas. To, starp citu, gaiši rāda Irijas tekstilrūpniecības piemērs. Mazinoties pieprasījumiem pēc linu audumiem, īru austuves pārgāja uz div- vai trīsdienu darba laiku nedēļā, vai arī atlaida daļu strādnieku. Audumu cenas turpretim slīdēja uz leju ļoti gausi, katrā gadījumā daudz lēnāk, nekā linu cenas.

Daudzās nozarēs, turpretim, šāda politika nav iespējama. Daudzos metalrūpniecības uzņēmumos, piem., produkcijas sašaurināšana asi atsaucās uz ražojumu pašizmaksu. Domēņu krāsnu izdzišana, valcētavu nepilnīga izmantošana u.t.t., paceļ ražojumu pašcenu, jo ietaises eksploatacijas izdevumi paliek spēkā vecie un sadalās uz arvien mazāku skaitu produkcijas vienību. Šādos gadījumos rūpniekiem atliek izvēlēties otro ceļu, t.i. pazemināt cenas, lai ar to gūtu sev noņēmējus un spētu uzturēt produkciju pilnos apmēros. Atzīmējams, ka dažos gadījumos cenu pazemināšana var iet pat zem pašizmaksas, un tomēr būtu vēl uzņēmumam izdevīgi.

f) " D u m p i n g " p o l i t i k a ,

Šis paradokss izskaidrojās vienkārši ^{1/}: depresijas laikā lieluzņēmumi vai to koncerni bieži piekopj tā saucamo "dumping" eksportu, t.i. pārdod daļu produkcijas

1/ P.Mombert - Einführung in das Studium der Konjunktur, lpp.78.un sek.

uz ārzemēm par smēeklīgi lētām cenām, nerēķinoties ar preču ražošanas izdevumiem. Atlikušo produkcijas daļu uzņēmumi pārdod vietējā tirgū par vecām cenām. Tādā kārtā iespējams uzturēt spēkā produkciju pilnos apmēros, kas garantē preču lētu pašizmaksu un, sakarā ar to, lielāku peļņu no vietējā tirgū pārdodamās produkcijas daļas. Šī peļņa var būt prāvāka, nekā zaudējumi no "dumping" eksporta. Tā tad, pat pārdodot atsevišķas partijas zem pašcenas, uzņēmums pelna, jo var izmantot priekšrocības, kādas piešķir paplašinātā produkcija. Pie "dumping" eksporta uzņēmumi ķerās arī tad, ja vietējā tirgū noņēmējus vairs nevar atrast; tādā gadījumā iespējama uzņēmuma darbība ar zaudējumiem, lai vien nebūtu jāizbeidz produkcija. Zem apstākļiem, ja uzņēmums ir kapitāla spējīgs, iespējama arī ražošana krājumam; šo veidu tomēr var piekopt saimnieciski ļoti stipri lieluzņēmumi.

Visos šajos jautājumos ļoti no svara, kā sadalās produkcijas izdevumi. Jo lielāku procentu ražošanas izdevumos sastāda tā saucamie proporcionālie izdevumi (t.i. ja priekš atsevišķas vienības ražošanas izdevumi paliek vieni un tie paši, neskatoties uz to vai strādā pilna, jeb puse no uzņēmuma iekārtas), jo stingrāka var būt uzņēmuma cenu politika. Turpretim, ja ražošanas iz-

devumos dominē tā saucamie negrozamie postepi, t.i. izdevumi, kas ir vienādi pie lielas vai mazas produkcijas, tad uzņēmumam ir no svara pavairot produkciju par katru cenu. Vispārējais saimnieciskais likums te būtu šāds: tiklīdz kopizdevumi sakarā ar produkcijas pavairošanu krīt pa lielāku sumu, nekā uzņēmumam jāzaudē, pārdodot ražojumus zem pirmatnējās pašcenas, uzņēmējam ir izdevīgi piekopt "dumping" politiku, resp. ražojumu pārdošanu zem pašcenas. Tā tad depresijas laikmetā pazemināt ražojumu cenas, atsevišķos gadījumos pārdodot daļu produkcijas pat zem pašcenas, var tikai tie uzņēmumi, kuros starp produkcijas apmēriem un ražošanas izdevumu augstumu pastāv cieša sakarība, un kur cenu pazemināšana vispār var atstāt veicinošu iespaidu uz nopēmēju skaita pavairošanu; visos citos gadījumos šāda rīcība nozīmē kļūdu.

Pirmā tipa uzņēmumiem raksturīgi Henrija Forda vārdi ^{1/} : "Nav nozīmes gaidīt, kamēr darījumi atkal uzlabosies paši no sevis. Ja ražotājs patiešām grib izpildīt savu uzdevumu, tam jāpazemina ražojumu cenas, līdz publika tās var un grib maksāt. Vienmēr atradīsies kaut kāda cena, kuru pircējs būs ar mieru maksāt par faktisku patērīna priekšmetu, lai stāvoklis būtu cik slikts būdams. Un ja ir griba, tad šo cenu ir iespējams arī ieturēt."

^{1/} Henry Ford - Aus meinem Leben. 8. Aufl. Berlin. 1929. lpp. 21.

Turpretim otrā tipa uzņēmumiem šī politika nedod neko. Bez tam pastāv atsevišķas nozares, kas pilnīgi atkarīgas no vispārējā saimnieciskā stāvokļa. Tā, preču transports ir tieši atkarīgs no preču apgrozības; produkcijas izdevumi te faktiski nekrīt svarā, kāpēc arī transporta cenu u.t.t. pazemināšana nevarēs dot praktiskus rezultātus. To, starp citu, apstiprina lielo kuģniecības sabiedrību politika krīzes laikos. Sabiedrības drīzāk izņēma no satiksmes zināmu skaitu kuģu, bet paturēja spēkā tās pašas fraktis.

Vietu par sevi ieņem dažādās modes rūpniecības. Te konjunktura cieši atkarājas no mainīgām modēm. Kā spilgts piemērs varētu kalpot Vācijas matadatu fabriku pārveidošana sakarā ar "bubikopfa" modi. Tapat dažādu tualetes piederumu fabrikas spiestas rēķināties ar ātri pārejošu konjunkturu. Intensīvi jāizmanto īsais zināmas modes pastāvēšanas periods, jo citādi produkcija neatmaksājās. Šeit izeja atrasta tā saucamā algotā rūpniecībā. Fabrikanti nodod lielāko daļu modes preču pasūtījumu sīkuzņēmējiem, vai pat mājārūpniecībai attiecīgā nozarē. Sakarā ar to, modes untumu dēļ, fabrikantiem nav jāpārveido uzņēmumu iekārta; depresijas laikā tie atsauc pasūtījumus saviem palīga spēkiem, kuri savkārt cieš no tā mazāk, jo nav ieguldījuši uzņēmuma iekārtā lielākus kapitālus.

Viss teiktais rāda, ka veidi kādos uzņēmumi var piemēroties konjunkturas maiņām, ar to iespaidojot pašu konjunkturas gaitu, ir ļoti dažādi, skatoties pēc atsevišķu rūpniecības nozaru īpatnībām. Kamēr viena uzņēmumu grupa depresijas laikā sašaurinās produkciju, otra drīzāk mēģinās uzturēt spēkā līdzšinējos ražošanas apmērus, lai gūtu iespēju pilnīgi izmantot fabriku iekārtu. Atsevišķas nozares atkal ieguldīs kapitalu tikai tādā iekārtā, kas nodarbināma pie katriem apstākļiem, pārnesot produkcijas smaguma punktu uz palīguzņēmumiem; šādi gadījumi nāk priekšā visbiežāk modes rūpniecībā.

Ceļš, kādā atsevišķi uzņēmumi, vai veselas rūpniecības nozares cīnās ar depresiju, stāv ciešā sakarā arī ar strādnieku jautājumu. Sašaurinot produkciju, neizbēgami jāķerās pie strādnieku skaita samazināšanas, vai arī algu pazemināšanas. Pa pēdējo ceļu dažkārt iet tie uzņēmumi, kas krīzes laikā grib uzturēt spēkā produkciju parastos apmēros un šim nolūkam dara visu ražošanas izdevumu samazināšanai.

Apskatīsim vēl sākumā uzsvērto parādību, ka veids, kādā atsevišķi uzņēmumi reaģē uz konjunkturu, lielā mērā atkarīgs no šo uzņēmumu strukturas. Privātu uzņēmumi varēs cīnīties ar krīzi citādi, nekā akciju sabiedrības. Kamēr pirmos visu risku nes īpašnieks, otros pastāv ie-

spēja pārvelt eventuelos zaudējumus uz akcionaru pleciem.

Ārvalstu, sevišķi vācu un angļu, statistika rāda, ka krīzu laikā akciju sabiedrības bankrotē daudz retāki, nekā privātuzņēmumi. Atzīmēsim, ka, vispāri, akciju sabiedrības var ar apzinīgu bilances politiku ievērojami mīkstināt konjunkturas svārstības. Sabiedrības var plaši izlietot tā saukto segto rezervu sistemu. Uzņēmumu ziēdu laikos pēc iespējas lielas sumas tiek pieskaitītas klusai rezervei, izdarot lielus norakstījumus, uzmanīgi vērtējot aktīvus, un pēc iespējas prāvas sumas ieskaitot atklātās rezervēs. Pateicoties šādai politikai, uzņēmums var izmaksāt puslīdz vienādas dividendes pie dažādiem apstākļiem. Labos gados akcionari saņem mazāk, nekā būtu iespējams izmaksāt, bet uzkrātā rezerve ļauj tad arī izmaksāt dividendes tādos gados, kad uzņēmums strādā faktiski bez peļņas. Bez tam prāvas kapitāla rezerves dara uzņēmumu elastīgāku un arī stabilāku pret depresijām.

5. Kartelu un trestu nozīme konjunkturas svārstībās.

Kā jau aizrādīts iepriekšējā nodaļā, pie atsevišķu uzņēmumu reaģēšanas uz konjunkturas svārstībām, lielā mērā krit svarā šo uzņēmumu struktura. Mēs redzējam, ka akciju vai dalību sabiedrības pie apzinīgas vadības

uzrāda priekšrocības savā stabilitātē pret vienpersonu uzņēmumiem. Ne mazākā mērā var apgalvot, ka akciju sabiedrību apvienības (karteli, tresti, koncerni) ir savkārt stabilākas pret konjunkturas svārstībām, nekā atsevišķas akciju sabiedrības.

Starp citu, jautājums par karteļiem un trestiem pēdējā laikā nodarbina arī Tautu Līgas ekonomisko un finansielo sekciju, kā arī plaši pārrunāts 1927.gada starptautiskā konferencē, kurā no mūsu zinātniekiem piedalījās arī prof.Dr.K.Balodis.

Kā materiāli ekonomiskai konferencei šajā jautājumā kalpoja vairāki speciēli darbi, no kuriem minēsim Leipzigeras tautsaimniecības profesora Dr.Kurta Viedenfelda "Cartels and Combines", Oksfordas universitātes politiskās ekonomijas prof.D.H.Mc.Gregora "International Cartels", Parizes "École des Sciences Politiques" prof.M.Paul de Rousiers "Cartels and Trusts and their Development".

Tā kā šie darbi konspektīvi izsmēļ mūsu problēmu, tad turpmāk pieturēsimies pie šīm autoritātēm.

Kādi ir karteļu un trestu radīšanas galvenie cēloņi?

Mūsu modernās rūpniecības galvenā raksturīgā pazīme ir, runājot vispārējiem vārdiem, atsevišķo uzņēmumu lielie apmēri.

Vienā modernā tekstilfabrikā spolišu skaits nereti ir lielāks, nekā veselas provinces vērpēju skaits septiņpadsmitā gadu simtenī.

Viens vienīgs liels dzelzs āmurs producē vairāk dzelzs, nekā visi Francijas kalēji tanī pašā periodā.

Uzņēmumu kapacitātei tehnika vairs nesprauž nekādu robežu. Kara laikā radītie "Leuna-Werke" apgādā ar sintētisko (gaisa) slāpekli visu Vāciju un atlicina vēl 30% savas produkcijas eksportam.

Bet lielākā daļa, pat vislielākie uzņēmumi, nevar nodrošināt normalus līdzsvara apstākļus tajos tirgos, kurus tie apgādā. Uzņēmumi gan pārvar visas tehniskās grūtības, bet ir pilnīgi bezspēcīgi atrisināt tirgus stagnācijas un pārējo konjunkturas problēmu tīri komerciālo pusi. Te jāņem vērā plaši izveidotās transporta iespējas, pateicoties kuņģam, uzņēmumi neapkalpo vairs noteiktu rajonu, vai tirgu, bet gan ražo priekš visas pasaules, ar ko tirgus lielā mērā zaudē savu pārskatamību. Konjunkturas ciklos tirgus cieš nevien no pārprodukcijas, bet arī no nepietiekošas produkcijas. Tā tas bija 1927/1928.gadā ar petrolēju. Līdz pat šim laikam nepietiekoša produkcija konstatējama sēra ražošanā.

Ari šos problemus atsevišķi uzņēmumi, cik lieli tie arī

nebūtu, nevar atrisināt, vai redzamā mērā iespaidot. Vispārējā tendence tomēr lielrūpniecībā ved uz produkcijas ekspansiju, kurai patēriņš ne vienmēr var sekot. Lieluzņēmumi padoti, kaut arī dažādā mērā, diviem spēkiem: pirmais, kas ved tos pie produkcijas paplašināšanas (technikas un zinātnes uzplaukums), un otrais, kas novērš šķēršļus, kādi agrāk ierobežoja ekspansiju (augošās satiksmes ērtības, tirgus robežu zušana).

Otrais no šiem spēkiem ne vien veicina produkcijas pieaugšanu, bet paplašina arī patēriņu.

Pols de Rozjērs^{1/} atzīmē: "Kamēr sākts pielietot tvaiku dzelzsceļos un jūras satiksmē, tirgi paplašinājušies līdz tam nepieredzētā apjomā. Radusēs iespēja ražot zināmā vietā preču vairumus, kas tālu pārsniedz vietējās vajadzības un kas dažreiz domāti patēriņam otrā pasaules malā".

Tomēr bieži patēriņš nevar iet līdz produkcijas pieaugumam. Jaunu tirgu atrašana prasa laiku, un asu konkurences cīņu. Tādēļ lielrūpnieki jau samērā agri nākuši pie domām apvienoties plašākā mērā, lai no vienas puses regulētu produkciju, un no otras - sadalītu patēriņa, resp. tirgus rajonus, ar to novēršot izdevumus un neērtības, kas saistīti ar konkurences cīņu.

Trestu rašanās sākumi meklējami Amerikā. Pirmo rūpniecības trestu nodibināja viens amerikānis, vārdā

1/ M. Paul de Rousiers - Cartels and Trusts and their Development. Geneva, 1927. lpp. 5.

Endrju Kernerdi (1880.gadā), kam piederēja svarīgākās Amerikas dzelzslietuves Pittsburgā, un Džons D.Rokfellers, kas bija ieguvis galvenās dzelzs rūdas un ogļu raktuves Lielo Ezeru rajonā. Trests plētās plašumā un tagad aptver vienošanos nevien par izejvielām, bet arī gataviem fabrikātiem, kontrolējot Amerikas skārda, dzelzstrubu, tērauda preču, lej- un kaļdzelzs, stiepu un pakavu dzelzs produkciju. Trestā ietilpst visi uzņēmumi, kas šādā vai tādā veidā saistīti ar uzskaitīto materiālu produkciju. 1901.gadā trests izveidojās par grandiozo "United States Steel Corporation" ar 900 miljonu dolaru lielu pamatkapitalu.

Līdzīgi tresti pastāv petrolejas rūpniecībā (Standard Oil Company) un cukura rūpniecībā.

Kā šāda veida tresti var cīnīties ar konjunkturas svārstību?

Jāuzsver, ka pat lielākie no viņiem (ar nedaudziem izņēmumiem, par ko būs runa vēlāk) nekontrolē visu produkciju zināmā nozarē. Tā, tērauda trests ražo procentos no Savienoto Valstu dzelzs produkcijas ^{1/} :

	<u>Dzelzs rūda</u>	<u>Lejdzelzs</u>	<u>Tērauds</u>
1908.g. -	46,3	43,0	57,0
1916.g. -	41,0	44,6	50,0
1919.g. -	42,1	44,0	50,3
1925.g. -	44,9	39,9	42,8

1/ M,Paul de Rousiers - Cartels and Trusts and their Development, Geneva, 1927, lpp.11.

Redzams, ka tērauda trests nevar dominēt tirgū, neskatoties uz savu milzu nozīmi, Viņa stiprums nav meklējams tirgus monopolizēšanā. Otrādi - tresta spīdošā organizācija novedusi pie produkcijas palētināšanas, un trests var pārdot savus ražojumus lētāki, nekā konkurenti.

1911.gadā tresta prezidents, tiesnesis Gerijs (Gary) deklarēja, ka tresta uzņēmumi iztiek ar 50% mazāk kapitāla, nekā tiem būtu jāizdod katram atsevišķi, neapvienotā veidā.

Tas ir viens ceļš, kas dod iespēju cīnīties ar konjunkturas svārstībām. Konjunkturas krīžu laikā vienmēr ilgāki noturēsies un labāki pārdos uzņēmums, kas pārdod preces lētāki, nekā konkurents, un kam aiz muguras ir plašākas kapitāla rezerves. Šo atbalstu dod rūpniecības uzņēmumu konsolidēšanās trestos.

Protams, ja izdodas izveidot kādu trestu starptautiskos apmēros un ietvert tajā pāri par 50% pasaules produkcijas, tad var jau runāt par attiecīgās nozares monopolizēšanu, kas dod iespēju diktēt cenas un pieņemt produkciju katrai konjunkturas svārstībai. Šādu piemēru dod šviedru sērskociņu trests. Pēdējais pašlaik kontrolē 75% pasaules sērskociņu produkcijas; nesen atpakaļ noslēgtais līgums ar Vāciju par sērskociņu

monopolizēšanu, un gaidamā vienošanās ar Padomju Krieviju, šo dalības procentu vēl paaugstinās. Tā tad, starptautiski tresti, resp. karteļi, konjunkturas iespaidošanā var arī iet pa citu ceļu - proti monopolizēšanas ceļu, kas ļauj tiem diktēt cenas.

Te jau vilktas dabīgās robežas atsevišķu valstu dažādas likumdošanas un it īpaši dažādo muitas tarifu veidā. Ja karteļus neierobežo tautsaimnieciskā teorija, tad to dara dzīves prakse. No nacionalā viedokļa bieži nav pielaižamas monopolistiskās tendences, kādas karteļiem piemīt.

Citēsim D.H.Mc. Gregoru, kas saka ^{1/}: "a) vispirms, rūpnieki valstīs, kuras noliedz monopolu radīšanu iekšzemē, nevarēs atklāti un droši pievienoties karteļiem, kā tas, piemēram, ir Savienotās Valstīs.

Arī citās svarīgās valstīs likumdošana dara stāvokli nedrošu. Kur pastāv pusoficiālas vienošanās, tās kļūst problematiskas, tikko ieinteresēto valstu starpā tiek traucēts diplomatiskais līdzsvars; b) otrkārt, monopolistiskās organizācijas nācās grūti uzturēt spēkā uz ilgāku laiku, jo katrs grozījums likumdošanā vai muitas politikā tos viegli iespaido. Šeit karteļi izrādās mazāk pretestības spējīgi, nekā vietējās rūpniecības fuzijas, kā to rāda Potaša sindikata piemērs."

Ir tā tad skaidrs, ka rūpniecības apvienības at-

^{1/} D.H.Mc.Gregor - International Cartels. Geneva, 1927, lpp.3. un sek.

sevišķās nozarēs ir spēcīgs ierocis konjunkturas iespaidošanai. Jāuzsver tomēr, ka līdz šim īsti dzīves spējīgas izrādījušās tikai nacionalās apvienības, resp. tresti.

Starptautiskie karteli, pateicoties pēckara individualistiskai nacionalās rūpniecības attīstībai, realizējami grūtāki, un savu monopolistisko tieksmju dēļ nav arī ieteicami, jo noved pie tirgus diktaturas, resp. cenu paaugstināšanas.

Te gan jāatzīmē, ka mazās valstīs arī nacionalas rūpniecības apvienības viegli noved pie monopola, it īpaši valstīs, kur pastāv augstas aizsargmuitas. Zināmos apmēros tas novērojams arī pie mums.

Minēsim A/S. "Marina", kas mēģināja kontrolēt visu mūsu miltu produkciju; tad - arī finieru rūpnieku apvienību, kas vēl nesen atpakaļ kontrolēja 90% mūsu finieru produkcijas, un arī alus brūžu kluso vienošanos par pārdošanas rajoniem un cenām.

Te talkā nākusi valsts, kas ar jaunu koncesiju izdošanu, apvienību ciešu kontroli un tamlīdzīgiem ceļiem novērsusi privātās diktaturas ieviešanu attiecīgās nozarēs.

VII. VALSTS UN SABIEDRĪBAS LOMA PRIVĀTSAIMNIECIS-
KĀS KONJUNKTURAS IESPAIDOŠANĀ ,

Kā jau minējām, konjunkturas gaita atsaucās uz visu valsts saimniecību un sabiedrības interesēm. Pie šādiem apstākļiem ir dabīgi, ka valsts un sabiedrība mēģina iespaidot konjunkturu arī no savas puses.

Tāpat kā no atsevišķo uzņēmumu viedokļa, oficialai pieejai pie konjunkturas iespaidošanas ir divi ceļi:

izturēšanās zināmai, noteiktai, jau pastāvošai konjunkturai pretim, un ceļi, kas domāti iedarbībai uz konjunkturas gaitu.

Ejot pa pirmo ceļu, valsts un sabiedrība var izlietot zināmas konjunkturas seku mīkstināšanai tos līdzekļus, kas stāv lielo sabiedrisko organizāciju rīcībā kredīta stiprināšanai un komerciālās uzticības atbalstīšanai. Katrā depresijas laikmetā novērojams naudas trūkums, kas savkārt izsauc kredītu ierobežošanu. Te var iedarboties pirmā kārtā emisijas bankas, otrā kārtā - privātās kredītbankas. Iedarbība var notikt kredīta intervencijas laikā. Parasti valsts bankas krīžu laikā intensīvi paplašina kredītu, sargājot uzņēmumus no bankrotiem. Ja šai politikai pievienojās arī kredītbankas, tad vienotais atbalsts parasti ir pietiekoši stiprs, lai ļautu

uzņēmumiem tikt ārā no depresijas ar samērā veselu ādu, ja vien runa neiet par sevišķi strauju un dziļu krīzi.

Šādas dziļas un plaši iedarbojošās krīzes gadījumā valstij atliek vēl m o r a t o r i j s .

Tas ir akts, ar kuru valsts vara noteic zināmu pārējas laiku, par kuru tiek atlikti visi parādu termiņi, dodot debitoriem iespēju nokārtot savas naudas lietas. Parasti šādus moratorijus ieved pēc eksogenām krīzēm, tā piemēram, pēc kara, ūdensplūdiem zināmā apgabalā un t.t., bet reizēm tos izlieto cīņai ar saimniecisko sabrukumu arī endogēno krīžu laikā.

Starp citu, to var novērot arī pie mums. Dažas politiskās un saimnieciskās grupas vēl nesen atpakaļ prasīja ilgāku moratoriju Latgalei, lai palīdzētu tai pārvārtēt tur valdošo kredita inflāciju. Šeit gan jāatzīmē, ka šāds daļu moratorijs nevar sasniegt savu tiešo mērķi, un arī tehniski grūti izvedams, jo vekseli neizbēgami apgrozīsies pa visu valsti, netikai Latgalē vien; turpretim par moratoriju vislatvijas apmēros varētu runāt tikai pie daudz smagākas saimnieciskas krīzes, nekā līdz šim atzīmētās.

Otrais ceļš, kādā valsts un sabiedrība var iedarboties uz konjunkturu, ir konjunkturas gaitas apzinīga un plānveidīga iespaidošana. Šeit krīt svarā jau apska-

tītā karteļu dibināšana (bieži ar valsts atbalstu), valsts un privātbanku naudas politika, socialā apdrošināšana, un beidzot - valsts pasūtījumi rūpniecībai. Karteļu un trestu lomu konjunkturas maiņās apskatījām jau augstāk. Te atzīmēsim tikai ka karteļi var iespaidot un likvidēt spekulāciju, un atvieglot tirgus pārskatāmību, kas konjunkturas iespaidošanai ļoti no svara. Noteikta un saskaņota cenu politika no karteļu puses var ievērojami mīkstināt slīdošas konjunkturas iedarbību.

1. Centralo emisijas banku loma konjunkturas regulēšanā.

Emisijas banku iedarbība var būt sevišķi jūtama konjunkturas ziedu laikos. Dažkārt, sevišķi Vācijā pirmskara gados, valsts banka palīdzēja konjunkturas saskrūvēšanai, pārkreditējot bankas, kuras savkārt neapdomīgi kreditēja tālāk atsevišķus uzņēmumus, un veicināja "hausses" spekulāciju. Dabīgās sekas bija jo dziļāka depresija pēc tam. Tā tad emisijas bankas ar apdomīgu kredita politiku un diskonta procentu normēšanu konjunkturas ziedu laikā var atturēt privātsaimniecību no pārmērībām un nivellēt konjunkturas attīstības līniju.

Atzīmēsim vēl, ka valsts un sabiedrība var iespaidot konjunkturas gaitu, nododot depresijas laikā uzņēmumiem prāvus pasūtījumus un atturoties no tādiem konjunkturas ziedu laikos. Šāda politika var būt ļoti iespaidīga.^{1/}

Mūsu apstākļos emisijas bankas konjunkturas politika var būt sevišķi svarīgs faktors. Kā visās valstīs, kur pastāv viena, centralā, emisijas banka, tās nozīme naudas saimniecībā un kreditu tirgus regulēšanā ir ļoti liela.

Pie mums Latvijas Banka emitējusi naudas zīmes par 43,4 milj.latu, kas sastāda pāri par 45% no visas 99,2 milj.latu lielās naudas zīmju apgrozības.

Naudas zīmes nodrošinātas ar zeltu, ārzemju valutu un īstermiņa vekseliem par 387,7%^{2/} to kopvērtības. Tas rāda, ka kreditu krīzes laikā banka var viegli pavairot emisiju un apkarot katru maksāšanas līdzekļu trūkumu.

Vēl pārlicinošāki Latvijas Bankas nozīmi mūsu kredita tirgū raksturo tās bilances. 1929.gada 1.janvarī bankas bilance sastādīja 254,3 milj.latu, no kuras sumas aizdevumu bija par 131,8 milj.latu (no tiem - vekseļu rediskonts par 82,4 milj.latu).

Tanī pašā laikā visu mūsu akciju banku, savstarpējo kredītbiedrību, pilsētu banku un pilsētu krājkasu

1/ Dr.P.Mombert - Einführung in das Studium der Konjunktur.lpp.154.un sek.

2/ Latvijas Bankas pārskats. 1928.g.

bilanču kopsuma sastādīja 211,8 milj.latu, t.i. par turpat 20% mazāk, nekā Latvijas Bankas bilance. Aizdevumos privātās kredītiestādes bija izsniegušas 136,8 milj.latu, no kuras sumas 31,8 milj.latu devusi Latvijas Banka rediskonta un specialo tekošo rēķinu veidā.

Ir tā tad skaidrs, ka Latvijas Bankas loma mūsu kredīta tirgos ir dominējošā. Ja te pierēķina vēl klāt Valsts Zemes un Valsts Hipoteku bankas, kas līdz zināmam mēram kontrolē ķīlu zīmjutirgu, tad jāsaka, ka privātās kredītiestādes ir bezspēcīgas pret valsts kredītiestādēm, kuru rokās ir visi līdzekļi konjunkturas iespaidošanai kredītu un maksāšanas līdzekļu apgrozības regulēšanas ceļā.

Šulce-Gävernics ^{1/} izsakās par kredītbanku lomu konjunkturas iespaidošanā šādi: "Bankai ieteicams aturēties neveselīga uzplaukuma laikmetā, ko piedzīvojis bankieris pazīs no sekošām pazīmēm: lēcieniem kāpjoša kredītu vajadzība, daudzas vekseļu prolongācijas, banku kredītu izlietošana ilgtermiņa ieguldījumiem vai pat dividendu izmaksai, preču cenu celšanās. Ja banka labos laikos sekojusi klientiem pakal, tad tā nedrīkst izlabot kļūdu ar to, ka sliktos laikos tā vairs neliekās par klientiem zinīs un kritizē pat labos diskontus. Daudz pareizāki ir rūpēties par kredīta samazi-

1/ Schultze-Gävernitz - Die deutschen Kreditbanken, Tübingen, 1915, lpp. 132.

nāšanu uzplaukuma laikos, pieradinot klientus pie pārādu samazināšanas, kā to daudzas kreditbankas piekopj priekšzīmīgā kārtā. Banku intresēs nestāv galvenā kārtā darījumu pavairošana par katru cenu, bet gan savu debitoru nostiprināšana."

Šeit par privātbankām teiktais lielā mērā zīmējās arī uz centralām bankām, kuras piekopj tikpat plašu kredita politiku, kā Latvijas banka.

Jāatzīmē gan, ka centralbankai ir daudz plašākas regulēšanas iespējas, nekā privātbankām. Svarīgākā no tām ir diskonta politika, kas izpaužās diskonta likmju nosprašanās. Ārzemju centralās bankas bieži ķerās pie diskonta likmju paaugstināšanas, ja tās grib ierobežot īstermiņa kreditus; krīžu laikmetos ātra diskonta normas paaugstināšana bieži vien lielā mērā atvieglo naudas tirgus stāvokli, nobremzējot spekulatīvos darījumus.

Mūsu apstākļos vēl iespaidīgāka ir kreditu ierobežošana - solis, pie kuŗa Latvijas Banka vairāk kārt ķērusies, kaut gan, jāatzīstās, ne pietiekoši konzekventi.

Importa kreditu ierobežošana 1927/1928.gados lielā mērā samazināja mūsu ārējās tirdzniecības bilances pasivu, neskatoties uz to, ka šī akcija netika izvesta pietiekoši plānveidīgi.

Trešais, ko centralā banka var darīt konjunkturas iespaidošanai, ir pastiprināta depozītu pieņemšana.

Citēsim atkal Šalca-Gävernīcu, kas saka ^{1/}: "Būtu labi domājams, ja valsts banka izņemtu no centrālā naudas tirgus lētu naudu, lai to plānveidīgi novadītu attālākās saimniecības nozarēs: provincē un profitablās rūpniecības nozarēs. Paaugstinot noguldījumu procentu, valsts banka varētu bez šķēršļiem paralizēt katru emisiju. Beidzot - depozītu politiku varētu izveidot par patstāvīgu konjunktūras politiku - procentu paaugstināšana neveselīgas "hausses" laikmetā, un palētināšana - ja to prasa depresijas pārvēršana".

Tapat Plenge ^{2/}: "Lielā centralvanka spēj modificēt satiksmes dabīgos likumus ar saviem procentu grozījumiem, ar to pārveidojot iekšējās konjunktūras automatisko attīstīšanos, kā arī maksājumu bilances automatisko kustību.

Ari modernā tirgu pārvaldīšana ir galvenā kārtā cenu politika, un iedarbojās it īpaši ar cenu grozījumiem. Bet pēdējā ir personīgās iedarbības politika uz atsevišķiem tirgus faktoriem, uz nopēmējiem un konkurentiem, lai spiestu tos draudu un solījumu, veicināšanas un apspiešanas ceļā rīkoties pēc vienas gribas.

Privātā tirgus politika tā tad strādā ar pavisam citādiem līdzekļiem, nekā tīrā diskonta politika, un tās iedarbības rajons arī ir savādāks, nekā tīrai diskonta

1/ Schultze-Gävernitz - Die deutsche Kreditbanken. Tübingen, 1915. lpp. 185.

2/ Plenge - Von der Diskontpolitik zur Herrschaft über den Geldmarkt. Berlin, 1913. lpp. 32.

politikai."

Tā tad centralās bankas loma konjunkturas svārstībās ir divējāda.

Krīzes laikā banka darbojās regresīvi, t.i. tā atbalsta un kontrolē, lai krīze neizplēstos pārāk plaši.

Turpretim konjunkturas ziedu laikā bankai jādarbojās preventīvi, t.i. jāmēģina paralizēt "hausses" spekulatīvie izdzimumi, jāraugās lai ziedu laiki nenestu neveselīgu "Gründerism'u", un lai pie pārejas uz krīzi saimnieciskās dzīves pamati nebūtu pārāk iedragāti.

2. Rūpniecības protekcionisms.

Mūsu rūpniecība radusēs uz drupām, ar nelieliem kapitaliem, plaši izmantotu dārgu kreditu, pa daļai izlietojot uzņēmumu atjaunošanā reevakuetās mašīnas, kuņu produktīvā vērtība ir stipri zemāka par tagadējām normām.

Dabīgi, ka šādi radusēs rūpniecība savas pastāvēšanas pirmos gados nevarēja izturēt konkurenci ar Vakarēiropas pastāvīgi modernizēto un racionalizēto rūpniecību. Mūsu rūpniecība prasīja aktīvu valsts aizsardzību. Šādu aizsardzību tā baudījusi pirmā kārtā aizsargmuitu veidā; kā zinams, mūsu ievedmuitas tarifs savā rūpniecības ražojumu daļā var kalpot par spilgtu aizsargtarifa paraugu. Aizsardzību rūpniecība bauda arī dzelzsceļtarifa

veidā; pie mums pastāv īpašs eksporttarifs, kas pielīdzināts pastāvošam ļoti lētam tranzittarifam.

Pie valsts pasūtījumu nodošanas mūsu rūpniecībai, dota 15% uzvijas norma, t.i. izsolēs akceptē pirmā kārtā vietējās rūpniecības piedāvājumus, kaut tie arī būtu dārgāki par ārzemju piedāvājumiem, līdz 15% no ārzemju piedāvājumu vērtības. Tapat ir gādāts par relatīvi lētiem valsts kredītiestāžu kredītiem rūpniecības atjaunošanas vajadzībām. Neskatoties uz visu augšā teikto, mūsu rūpniecības aprindas prasa turpmākus valsts soļus rūpniecības aizsardzībai, un tās produkcijas iespēju nodrošināšanai. Raksturīgs šajā ziņā ir Liepajas fabrikantu apvienības priekšsēdētāja Karļa Lassmaņa š.g. 22. augusta memorandums, kuru tas iesniedza saimniecības padomei pie finanšu ministrijas, un kuru noteikti atbalsta arī Rīgas rūpnieku aprindas, kas grupējas ap Rīgas fabrikantu biedrību un Latvijas rūpnieku un amatnieku savienību.

Pieejot tuvāk šim svarīgam jautājumam, pirmām kārtām atzīmētas valsts piegādes, par ko izteiktas sekošas domas: "Grūtības, ar kādām jācīnās mūsu rūpniecībai, tikpat asi manāmas arī mūsu kaimiņu valstī - Igaunijā; par to sūdzās igauņu rūpniecības un tirdzniecības kamera, sekoši par to izteikdamās: - Lai rastu līdzsvaru starp importu un eksportu, vajadzētu vispirms

veicināt pašu rūpniecību, nododot pēc iespējas visus valsts un pašvaldību pasūtījumus vietējām fabrikām -",

To pašu prasa arī mūsu rūpnieki, it īpaši - lai pie valsts pasūtījumu izdošanas, no ārzemju agentiem nepieņemtu pasūtījumu nodrošināšanai garantijas, un piegriežama noteikta vērība tam apstāklim, lai piedāvājošie agenti maksātu visus tos nodokļus, kādi jāmaksā vietējiem rūpniekiem. Vietējiem ražojumiem būtu pielaižama 20% cenu priekšrocība.

Tālāk rūpnieki prasa izdevīgākus kredita noteikumus, aizrādot, ka ārzemju agentiem iespējams šejienes pircējiem dot garu un lētu kreditu, kamēr Latvijas naudas apstākļi mūsu rūpniekiem to nepielaiž. Latvijas Banka pieņem darījumos ar Krieviju vekselus līdz četri mēnešiem un zemkopjiem līdz seši mēnešiem, kamēr no pašu fabrikantiem pieņem vietējo darījumu vekselus tikai līdz trīs mēnešiem. Tāmdēļ rūpnieki aizrāda, ka vajadzētu fabriku vietējo darījumu vekselus pielīdzināt zemkopības, jeb, mazākais, Krievijas vekseliem.

Piegriežoties vietējiem nodokļiem, rūpnieki ierosina atvieglot vietējo uzņēmumu pārraudzību, neprasot pārāk sīkas ziņas par uzņēmumu darbību, jā tādas pat ziņas netiek ievāktas arī no ārzemju agentiem.

Vietējie tirgotāji labprātāk iepērk ārzemju preces, nekā vietējos ražojumus. Iemesls tam ir tas, ka vietējo

fabriku cenas lielumā ir vispārīgi pazīstamas, kādēļ tirgotājam pārdodot ārzemju preces, bieži iespējams vairāk pelnīt. Bez tam pie mums, tapat kā daudzās citās valstīs, pastāv maldīgais uzskats, it kā ārzemju prece aizvien labāka par vietējo ražojumu.

Ņemot vērā augšā teikto, memorandumā ienests priekšlikums, ka galvenās tirdzniecības-rūpniecības nodokļu komisijas pieņemtais vidējais peļņas procentu saraksts no tirdzniecības apgrozījuma, būtu papildināms sekošā kārtā:

- Tiem tirgotājiem, kuŗi savu nodokļu deklarāciju var papildināt ar apliecībām, kas izdotas no tādām Latvijas fabrikām, kam jānodod pārskats par savu darbību, ka viņi aplikšanas gadā pārdevuši šo fabriku ražojumus par noteiktu sumu, tiek pie nodokļa aprēķināšanas no vidējā peļņas procenta atvilkti 40% par to sumu, par kādu viņi pārdevuši vietējos ražojumus.-

Šis priekšlikums atrod mūsu rūpnieku aprindu plašāko atbalstu.

Rūpnieki prasa arī ievēdpreču kontroli, uzliekot muitas iestādēm par pienākumu izmeklēt zināmas preces, vai tās atbilst zināmam minimālam labuma mēram, sevišķi ja tās pašas preces tiek ražotas iekšzemē.

Līdzīgi noteikumi jau pastāv pie mums priekš ēdamvielām.

Vēl rūpnieki piegriezuši lielu vērību ievedmuitas atmaksāšanas jautājumam, aizrādot ka muitas ir viens no lielākiem valsts ieņēmuma avotiem, kādēļ nevar nekad būt par daudz uzmanīgs, lai šie ienākumi netiktu nelikumīgi samazināti. Protams, palīgproduktu ievedmuitas atmaksāšanas vienkāršošana ir apsveicama pie attiecīgo Latvijas ražojumu izvešanas; tomēr apstākļu pamatīga noskaidrošana ir nepieciešama, lai nerastos pārkāpumi. Bez tam nevar atstāt bez ievēribas, ka pat pie mūsu lētajām, lai gan pastāvīgi kāpjošām, strādnieku algām, liela daļa no starpības tiek uzsūkta caur dažādiem agrāk minētiem vairāk-izdevumiem.

Balstoties uz augšminētām domām, memorandumā izteikts uzskats, ka varētu būt runa tikai par tādas ievedmuitas atmaksu, kura maksāta par palīgproduktiem, kas izlietoti Latvijā ražoto un patiešām izvesto preču izgatavošanai. Ja šie noteikumi ir izpildīti un tas neapšaubāmi nodibināts, tad fabrikantam atmaksājamas 100% ievedmuitas skaidrā naudā divu mēnešu laikā.

Tālāk rūpnieki noteikti prasa nokārtot eksporta premiju jautājumu, aizrādot, ka mūsu rūpniecībai jāieved kurināmais materials no ārzemēm, ka liela daļa mūsu rūpniecības ieved savu ražojumu izejvielas un materialus arī no ārzemēm, ka pārkrašanās, transporta, apdroši-

nāšanas un citi izdevumi nostāda mūsu rūpniecību, pateicoties mūsu valsts ģeografiskam stāvoklim, nelabvēlīgākos apstākļos, nekā Vakareiropā.

Memorandumā aizrādīts, ka pēc agrākiem piedzīvojumiem, eksportpremiņas noved pie represijām no ieinteresēto valstu puses un tāpēc ieteikts atturēties no visu augšminēto nelabvēlīgo faktoru atsvēršanas ar eksporta premijām. Bez tam, kā pierādīts, fabrikants varot ar sekēm tikai tad ražot eksportam, ja viņam pašu zemē ir nodrošināti pastāvīgi un zolīdi noņēmēji tā ražojumiem. Tikai ar to viņš iegūstot pamatu lētai kalkulācijai izvedamiem ražojumiem.

Pēckara Eiropā, diemžēl, rūpniecības protekcionisms laidis jo dziļas saknes. Īpatnējie kara apstākļi, tapat arī jaunu valstu rašanās uz Versaļas miera līguma pamata, veicināja tā saucamo "nacionalās rūpniecības ideju". Katra valsts mēģināja būt savu rūpniecību par katru cenu, sargājot to ar augstiem muitas aizsargu vaļņiem un izlietojot protekcionismu arī citādā veidā.

Sacensšanās muitas politikā novedusi pie formāla muitas kara. No otras puses, nacionalās rūpniecības, tverdamās zem aizsargmuitu un valsts protekcionisma vaļņa, bieži kļūst konkurences nespējīgi pasaules tirgū, nesekojo-

pietiekošā mērā tehnikas sasniegumiem un produkcijas palētināšanas metodēm.

Tagad, kur Tautu Līga ierosinājusi "muitas pamiera" noslēgšanu, kam sekotu pakāpeniska muitas vaļņu nojaukšana, šis jautājums kļūst arvien nopietnāks. Pārlicīga paļaušanās uz valsts protekcionismu var tik-tāl novājināt nacionālo rūpniecību, ka tā, zūdot šim aizsargam, iznīks zem pasaules tirgus konkurences triecieniem.

Tādēļ uz ilgāku laiku pārdomāta konjunkturas politika neatlaidīgi prasa pakāpenisku atbrīvošanos no protekcionisma, pārejot uz vienīgo dabīgo mērogu - brīvu privāto konkurenci.

VIII. NOSLĒGUMS.

=====

Mēs redzējam, cik ļoti pēdējā laikā mainījusēs konjunkturas jēdziena teoretiskā uztvere, konjunkturas nozīme priekš valsts un privātsaimniecības, kā arī pati konjunkturas problema pētīšana.

Modernā privātsaimniecība nevar vairs paiet garām konjunkturas problēmām, atstājot tās tautsaimniekiem - teoretikiem. Virsroku ņēmusi empiriski-statistiskā pētīšanas metode, kuras mērķis nav teoretiski analizēt konjunkturas problemas, bet gan - vākt eksaktus un sistematiskus datus visās saimniecības nozarēs, lai uz šo datu pamata konstruētu konjunkturas norisi nevien pagātnē un tagadnē, bet arī tuvākā vai tālākā nākotnē.-

Ir kļuvis skaidrs, ka konjunkturas viļņveidīgā kustība uzskatama par normalo stāvokli tagadējā taut- un privātsaimniecībā. Katra privātsaimnieciskā uzplaukuma pamatos guļ atslābuma un krīzes dīgļi; katras privātsaimnieciskās krīzes pamatos slēpjās jauna uzplaukuma dīgļi. Kā burvju putns fenikss, privātsaimniecība pati sevi iznīcina, lai paceltos pēc tam jaunā, vēl brīnišķīgākā spožumā.

Pie tam konjunkturas ciklos ietilpst visas privātsaimniecības nozares, un ne pēdējā vietā - kapitāla tirgus,

šī vārda visplašākā nozīmē.

Jaunākai konjunkturas statistikai bijis lemts pierādīt, ka visas parādības privātsaimniecībā darbojās ciešā cēloņsakarībā.

Visu svarīgāko saimniecisko faktoru indeksu kurves veidojas atkarībā viena no otras; reakcija vienā saimniecības nozarē skar arī visas pārējās. Itkā ap rāmā ūdens spogulī mestu akmeni rodāssaviļņojums, kas plēsās plašumā, līdz aptver visu ūdens spoguļa virsmu, tā arī traucējumi vienā saimniecības nozarē ilgi vai īsi atspoguļosies arī visās pārējās. Šī atziņa ir viens no galveniem konjunkturas pētīšanas sasniegumiem.

Ne vairs teoretiski pētījumi, kā krīzes privātsaimniecībā izsauc viens vai otrs atsevišķs faktors, ne vairs cenšanās konstruēt kautkādu "normalstāvokli" saimniecībā raksturo moderno konjunkturas uztvēri. Pēdējā atzinusi, ka normalais ir mūžīgā, ritmiskā, noteiktiem likumiem padotā maiņa. Un šī uztvēre cenšās konstruēt šīs maiņas cēloņsakarības, izprast tos likumus, kas noteic mūžīgās maiņas ritmu un periodiskumu. Diemžēl jāatzīst, ka privātsaimniecība vēl piegriez pārk mazu vērību konjunkturas problēmām.

It kāpaši pie mums uzņēmējs bieži stājās darbā, iedomājoties, ka uzsāktais uzņēmums darbosies vienmērīgi. Viņš domā, ka preces pieprasījumi un preces pārdošanas cenas

būs vienmēr nemainīgi. Piedzīvojumi tomēr drīzi vien māca pretējo. Uzņēmējs redz, ka brīžiem pieprasījumi aug un cenas ceļas, brīžiem pieprasījumi līdž ar cenām slīd uz leju. Nav jāuzsver, ka šādas saimnieciskās dzīves fluktuācijas lielā mērā iespaido atsevišķo privātuzņēmumu labklājību. Lieli iepirkumi pirms cenu celšanās var nozīmēt prāvu peļņu, lieli iepirkumi pirms cenu slīdēšanas - uzņēmuma sabrukumu.

Spilgts piemērs te ir Rīgas koktirgoņa A. Grūbes bankrots. Kapitāla spējīgs, labi fundēts uzņēmums ieguldīja 1925. gadā, kad stutmalkas cenas pasaules tirgū cēlās, visu savu disponējamo kapitālu un labu tiesu aizņemtū līdzekļu, stutmalkā. Sekojošais ogļraču streiks Anglijā un arī citi faktori izsauca neilgi pēc tam vispārēju stutmalkas cenu slīdēšanu. Firmai nācās zaudēt apm. £ 1.-.- uz katru loadu stutmalkas; no šī sitiena tā vairs ne spēja atspirgt.

Frankfurtes konjunkturas pētīšanas sabiedrība uzsver, ka ^{1/} "tikai samērā nedaudziem tirgoņiem iespējams novērtēt konjunkturu. Pareiza novērtēšana iespējama tikai tad, ja balstās uz:

- 1) ilggadīgiem piedzīvojumiem veikal darbībā;
- 2) spējām uztvert katrai konjunkturai svarīgus simptomus;
- 3) labas atmiņas, kas prot ierindot simptomus to

1/ Einführung in die Konjunkturbeobachtung, Frankfurt, 1926, lpp. 4.

laicīgā sakarībā, uz ilgākiem periodiem.

Te talkā nāk sistematiskā konjunkturas pētīšana, kas atvieto praksē grūti atrodamās konjunkturas uztvēršanas spējas pie atsevišķiem komersantiem."

Tā tad modernā saimniecība neatlaidīgi prasa pēc sistematiskas konjunkturas pētīšanas. Mēs jau aprādijām, ka visos svarīgākos Eiropas un Amerikas saimnieciskos centros jau pastāv šāda, uz tīri praktiskiem pamatiem dibināta, konjunkturas pētīšana. Pēdējā gan ir praktiska tikai tajā ziņā, ka sprauž par mērķi apmierināt privātsaimniecības prasības. Pašā darbā tā tomēr cieši balstās uz tautsaimniecības teorijas sniegumiem; visu konjunkturas pētīšanas institutu priekšgalā stāv zinātnieki ar noteiktu slavu, ar plašā pasaulē pazīstamu vārdu.

Vācijas pēckara saimniecības sistematiskā uzplaukšana ne mazā mērā atkarājās no plaši nostādītās konjunkturas pētīšanas, un tās ciešā kontakta ar privātsaimniecību. Tādēļ mēs varam taisīt slēdzienu, ka:

- I. Privātsaimniecībai jāuztur ciešs kontakts ar zinātnisko pētīšanu konjunkturā, vai, mūsu apstākļos, jāpieliek visas pūles zināma centrālā organa radīšanai, kas uzņemtos sistematisku konjunkturas pētīšanas darbu.

To, starp citu, noteikti uzsver Dr.P.Deučs, teik-
dams ^{1/}: "Lieluzņēmumu sekmīgas darbības priekšnoteikums
ir konjunkturas problēmas pareiza izpratne, ko var dot
tikai šo problēmu pētīšana valsts mērogā".

Jāatzīmē, ka pie mums privātā iniciatīve, diemžēl, ir
pārāk vāja, pārāk neattīstīta, kā mēs to redzējām noda-
lā par valsts un sabiedrības lomu konjunkturas veidoša-
nā. Tādēļ iniciatīvi konjunkturas pētīšanā uzņēmusēs
valsts. Pie finanšu ministrijas pašlaik organizē "eko-
nomisko studiju biroju", kura funkcijas pēc būtības do-
mātas identiskas ar Vācijas un Polijas konjunkturas
pētīšanas institūtiem.

Otra svarīga mācība, kas izriet no konjunkturas
norises tuvākiem apstākļiem, ir uzņēmumu izveidošanās
moduss. Kā mēs jau redzējām, modernā tautsaimniecībā
lieluzņēmumiem piemērotāks ir akciju vai dalību sabied-
rību veids. Vienpersonas uzņēmumi parasti nav pietieko-
ši elastīgi un grēko it īpaši pie kluso, vai atklāto
rezervu izveidošanas, kas pie akciju sabiedrībām ir pa-
rasta un visos statutos paredzēta lieta.

Tā tad:

- II. Uzņēmumiem vienmēr jādomā par kapitāla rezer-
vu uzkrāšanu labos gados, lai depresijas un
krīzes laikos nebūtu jāmeklē atbalsts no ārie-

1/ Dr.P.Deutsch - Konjunktur und Unternehmung, lpp.87.

nes. Priekš tam izdevīgākais veids ir akciju sabiedrību dibināšana, jo te prakse un likumdošana paredz obligatorisku rezervu uzkrāšanu. No šī paša faktora izriet arī turpmākais - nepieciešamība dibināt tirdzniecības un rūpniecības apvienības katras valsts galvenās saimniecības nozarēs. Mēs redzējam, ka konjunkturas svārstības lielā mērā iespaido uz slikto pusi privātā konkurence. Intrešu apvienības var novērst galveno apgrūtinājošo faktoru - konkurenci par katru cenu. Pie mums šī kustība atrodās vēl iesākuma stādijā. Tomēr pastāv uz sekmīgi darbojās jau finieru rūpnieku apvienība, tālāk zināma intrešu apvienība pastāv arī dzirnavnieku, alus darītavu un kokeksportieru starpā.

Mērķi tiek sprauti vēl tālāk; tā kā mūsu rūpniecībai no svāra galvenā kārtā kaimiņu valstu tirgi, tad pastāv domas nodibināt intrešu apvienības tirgus sadalīšanai svarīgākās rūpniecības nozarēs ar kaimiņvalstīm. Iniciatīvi šajā jautājumā uzņēmusēs Polija, ierobežojoties pagaidām ar gumijas rūpniecību.

Tā tad:

III. Sekmīgākai cīņai ar konjunkturas svārstībām, no svāra dibināt intrešu apvienības galvenās tirdzniecības un rūpniecības nozarēs, kuru mērķis būtu tirgu sadalīšana un cenu noteik-

šana - pirms nacionalos, bet vēlāk arī starptautiskos apmēros.

Nākošais, kas no svara privātsaimniecībai sakarā ar konjunkturas problēmām, ir apzinīga kredīta politika. Mēs jau aprādījām uz kredīta politikas nozīmi konjunkturas svārstību apkarošanā un uz tām principielām īpatnībām, kādas atšķir naudas un kapitāla tirgus. Svarīgākais te būtu:

IV. Izlietot īstermiņa kredītus tikai preču operācijām, bet nekādā gadījumā ne uzņēmumu izbūvei, resp. paplašināšanai. Pēdējam mērķim vienīgi piemēroti ilgtermiņa kredīti. Konjunkturas ziedu laikos nav ieteicams izmantot visas ekspansijas iespējas, paturot vienmēr acīs sekojošo depresiju un ar to saistītās kredītu atmaksas grūtības.

It īpaši mūsu rūpniecībai krīt svarā cīnīties ar konjunkturas grūtībām, pēc iespējas neizmantojot valsts atbalstu. Tagadējā tautsaimniecībā ilgstošus panākumus var solīt tikai brīvā konkurence, mīkstināta un izveidota ar privātu vienošanos, resp. intresu apvienību palīdzību. Vispārējais valsts un tautsaimniecības noskaņojums pašlaik noteikti prasa atteikšanos no muitas kara, no nacionālo rūpniecību mākslīgas nodzīšanas aizsargmuitu aizvērjā. Kā to rādīja rūpnieku aprindu prasī-

bas valstīj, pie mums vēl arvien rūpnieki cer galvenā kārtā uz valsts protekcionismu visos iespējamās veidos. Noteikti būtu jāuzsver, ka uz valsts aizsardzības pastiprināšanu nākotnē grūti cerēt, jo visu tautu centieni iziet uz brīvās preču apmaiņas atjaunošanu.

Tautu Līgā jau ierosināts, un nāks apspriešanā 1930. gada janvāra mēneša sesijā, projekts par muitas pamiera noslēgšanu uz trīs gadiem, kā arī par muitu pakāpenisku samazināšanu. Pie šādiem apstākļiem katrs līdzšinējā protekcionisma mīkstinājums var sāpīgi skārt mūsu rūpniecību, kā arī saimniecību vispār; tā var atrasties nesagatavota priekš brīvās konkurences, un smagi ciest. Tā tad:

V. Privātsaimniecībai noteikti būtu jāatsakās no valsts protekcionisma, izveidojot savu iekārtu konkurences spējīgu, un virzot uzņēmību tikai tajās nozarēs, kur mēs esam konkurences spējīgi ar Vakarēiropas lielrūpniecību.

VI. Valsts protekcionisms varetu daudz labāki izteikties privātsaimniecībā piemērotākā veidā - konjunkturas iespaidošanā ar centralbanku emisijas, diskonta un depozītu politikas palīdzību.

Noslēdzot šo darbu, vēl reiz jāuzsver, ka konjunkturas problēmu pareiza atrisināšana ir privātsaimniecības uzplaukuma vai sabrukuma pamatjautājums. Pie uzņēmumu dibināšanas un vadības jāreķinas ar mūžīgo konjunkturas ritmu, jāatteicās no vienas dienas politikas, jābūvē tālākai nākotnei.

Te daudz var dot zinātniskā konjunkturas pētīšana, konjunkturas problēmu pareiza uztvērē.

Tādēļ privāto uzņēmējam, praktiskam saimnieciskam darbiniekam, jāiet roku rokā ar tautsaimnieku - teoretiku.

Vienīgi šādā kopdarbībā var izveidoties stipra nacionāla rūpniecība, kas būs spējīga pastāvēt konjunkturas viļņos.

LITERATURA.

- Altschul Eug., Dr. - Veröffentlichung der Frankfurter Gesellschaft für Konjunkturforschung. Zur Problematik der empirisch-statistischen Konjunkturforschung. 1929. Bonn.
- Bergmann, E.v. - Die Wirtschaftskrisen. Geschichte der Nationalökonomischen Krisentheorien. Stuttgart. 1895.
- Bouniatan, M. - Wirtschaftskrisen und Überkapitalisation. München. 1908.
- Cassel, G. - Theoretische Sozialökonomie. Leipzig. 1923. (4. Aufl. 1927.)
4. Buch. Theorie der Konjunkturbe-
wegungen.
- Deutsch, P. Dr. - Konjunktur und Unternehmung.
Berlin. 1929.
- Diehl und Mombert - Ausgewählte Lesestücke zum Studium
der politischen Ökonomie. Bd. 7.
Wirtschaftskrise. 2. Aufl. Karlsruhe.
1920.
- "Economists" - 1928., 1929. g. g. - fin. min. izd.
- Fischer, Walter, Dr. - Das Problem der Wirtschaftskrisen
im Lichte der neuesten national-
ökonomischen Forschung.
Karlsruhe. i. B. 1911.
- Ford, Henry - Aus meinem Leben. Berlin. 1929.
- Frankfurter Gesell-
schaft für Konjunkt.
Forschung - Merkblätter I., II., III.
- " - Einführung in die Konjunkturbeo-
bachtung. Frankfurt. 1926.
- Gregor, D. H. Mc. - International Cartels. Geneva. 1927.

- Halm, A. - Das Zinsproblem am Geld- und Kapitalmarkt. Jahrbuch für Nat.-Ök. und Statistik, 1927.
- Hayek, M. - Geldtheorie und Konjunkturtheorie. Wien.-Leipzig, 1929.
- Heinrich, W. Dr. - Grundlage einer universalistischen Krisenlehre. Jena, 1928.
- Hilferding, R. - Das Finanzkapital - Wien, 1920.
- Institut für Konjunkturforschung, Berlin - Veröffentlichungen, herausgegeben von Dr. Wagemann, - Vierteljahrshefte zur Konjunkturforschung, seit 1926.
- Jahrbuch für Nationalökonomie und Statistik, 1924, Bd. 122.
- Keynes, J. M. - Das Ende des Laissez-Faire, München, 1926.
- Lesquire, Jean - Des Crises Générale et periodiques de surproduction, Paris, 1923.
- Latvijas Bankas pārskats, 1928. g.
- Latvijas Statistiskā gada grāmata, 1926., 1927., 1928. g. g.
- Latvija desmit gados - Jubilejas kom. izd., 1928. g. 18. XI.
- Mitchell, W. C. - Business Cycles, The problem and its Setting, New-York, 1927.
- Mises - Geldwertstabilisierung und Konjunkturpolitik, Jena 1928.
- Menger, K. - Untersuchungen über die Methode der Sozialwissenschaften, Leipzig, 1883.
- Mombert, P. Prof. - Einführung in das Studium der Konjunktur, Leipzig, 1921.
- Philippowich, S. - Grundriss der politischen Oekonomie, 1919, I. Bd.

- Pinkus, N., Dr. phil. - Das Problem des Normalen in der Nationaloekonomie, Leipzig, 1906.
- Plenge - Von der Diskontpolitik zur Herrschaft über den Geldmarkt, Berlin 1913.
- Röpke W., Dr. - Die Konjunktur, Jena, 1922.
- Rousiers, M., P. - Cartels and Trusts and their Development, Geneva, 1927.
- Schär J., F., Dr. - Allgemeine Handelsbetriebslehre, Leipzig, 1923.
- Schönitz - Die private Unternehmung, Berlin, - Wien, 1928.
- Schultze, Ernst - Dauerkrise und Dauerlast, Berlin, 1923.
- Schultze-Gävernitz - Die deutschen Kreditbanken, Tübingen, 1915.
- Schumpeter - Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung, Leipzig, 1926.
- Sombart, W. - Versuch einer Systematik der Wirtschaftskrisen, Archiv für Soz., Wiss., u. Soz., Politik, Bd. 19, 1901.
- Spann - Fundament der Volkswirtschaftslehre, 4. Aufl., 1929.
- Spiethoff - Artikel "Krisen" im Handwörterbuch der Staatswissenschaften, 4. Aufl., 1923.
- Stucken, R. - Theorie der Konjunkturschwankungen, Jena 1926.
- Tugan-Baranovski, M. - "Promišlennije krizisi", Peterburg, 1900.
- Wagemann, Prof., Dr., E. - Kreislauf und Konjunktur der Wirtschaft, Leipzig, 1927.

Wagemann, E.Prof.Dr. - Konjunkturlehre, Berlin, 1928.

" - Einführung in die Konjunkturlehre. Leipzig, 1929.

Wagner, Adolf - Grundlegung der politischen Oekonomie, 3. Auflage.

Valsts saimniecības departamenta statistiskie dati.
